

Een nieuw Sint Anthoon aan het Perkswaltje

HENK OLY

Een nieuw Sint Anthoon aan het Perkswaltje

INHOUD

Voorwoord 5

Inleiding 7

Het gasthuis steekt de straat over 9

De bouw van het Nieuw Sint Anthoon 17

Uitbreidingen en moderniseringen tot de jaren 1980 23

Ontwikkelingen in de tweede helft van de 20e eeuw 37

Een nieuwer gasthuis 41

Een nieuw Perkswaltje 63

De tuin 67

Bibliografie 76

Colofon 78

Voorwoord

In 2017 bracht het Sint Anthony Gasthuis een boek uit over de restauratie en renovatie van de panden die het aan de Grote Kerkstraat en de Pijlsteeg te Leeuwarden had verworven: “Het Carré”, geschreven en samengesteld door Henk Oly. In dat boek werd gerefereerd aan de renovatie en uitbreidende nieuwbouw van het gasthuisgebouw zelf, die toen nog niet afgerond was. Inmiddels is dat wel het geval en is de stad Leeuwarden een gasthuis rijk dat de komende decennia aan vele ouderen huisvesting biedt op hoog niveau, naar de eisen van deze tijd en met zorgaanbod in huis.

Daarmee wordt de traditie waarin het Sint Anthoon al tenminste zes eeuwen voorziet weer geruime tijd zekergesteld.

Ook de werkzaamheden aan deze renovatie en nieuwbouw hebben weer veel bouwhistorische en archeologische bijzonderheden aan het licht gebracht. Die zijn tijdens de bouw zorgvuldig schriftelijk en fotografisch vastgelegd, en zijn interessant genoeg om daarnaast – net als met de panden aan de Grote Kerkstraat en de Pijlsteeg het geval was – in een aantrekkelijke vorm gepresenteerd te worden aan de buitenwereld. Opnieuw heeft de heer Oly zich met grote

kennis van zaken en enthousiasme over dit onderwerp ontfermd. Naast een verder teruggaand gedeelte over de geschiedenis van het Gasthuis, ook op eerdere locaties, beschrijft hij in dit boek op een aanstekelijke manier hoe de recente, grote renovatie- en nieuwbouwoperatie in zijn werk is gegaan.

Het bestuur wenst u ook met dit boek veel leesplezier!

Mr. J.D.S.L. Bosch
president-voogd

Inleiding

Dit boek beschrijft de ingrijpende vernieuwing van het Sint Anthony Gasthuis die gestalte kreeg in het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw. Het is zowel een vervolg als een aanvulling op *Het Carré* dat ik enkele jaren geleden in opdracht van de voogdij van het Gasthuis schreef. Een vervolg omdat het een jongere fase in de renovatie en nieuwbouw van de panden van het Gasthuis beschrijft en een aanvulling omdat het deze materiële ontwikkeling plaatst in een bredere sociaal-maatschappelijke context. Het was daarom noodzakelijk niet alleen in te gaan op het renovatieproject zelf, maar ook op de geschiedenis van

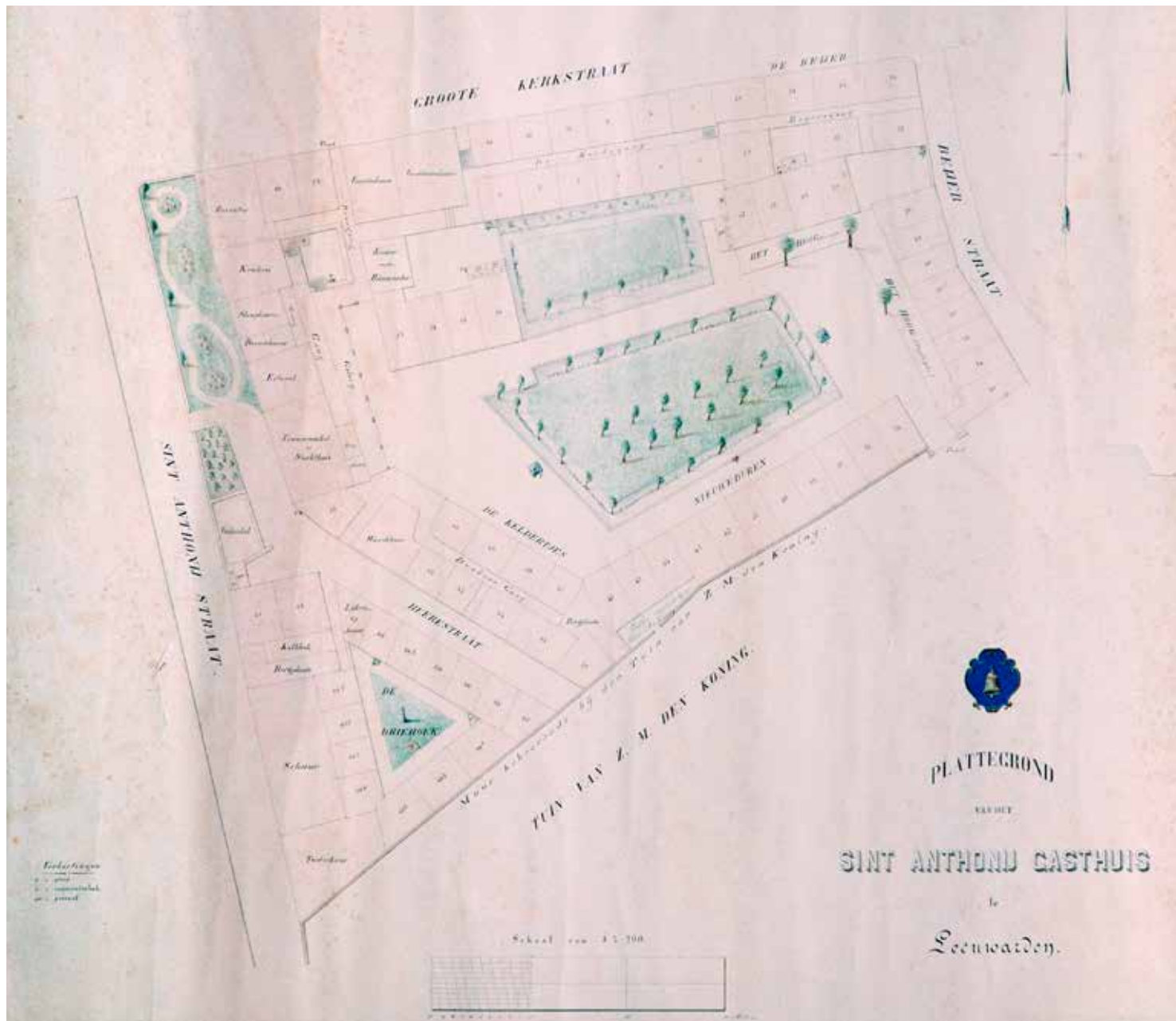
de instelling en op de manier waarop zij haar publieke taken steeds opnieuw vorm weet te geven.

Ik zou dit boek niet hebben kunnen schrijven zonder de adviezen en ondersteuning van verschillende betrokkenen bij de vernieuwing. Ik noem de belangrijkste hier in alfabetische volgorde: Kees de Haan van J.O.N.G. Architecten, gasthuisvoogd Piet Inia, tuinarchitect Nico Kloppenborg en Siebe van Seijen van Adema Architecten. Zij leverden materiaal en nieuwe inzichten en behoedden mij voor inhoudelijke missers. Jelle Hoekstra zorgde voor illu-

stratiemateriaal uit de beeldbank van het Historisch Centrum Leeuwarden. Ik dank allen hartelijk.

Leeuwarden, september 2019

Henk Oly

Plattegrond van D. Vonk uit 1875 van het twee jaar later afgebroken gasthuis.

Het gasthuis steekt de straat over

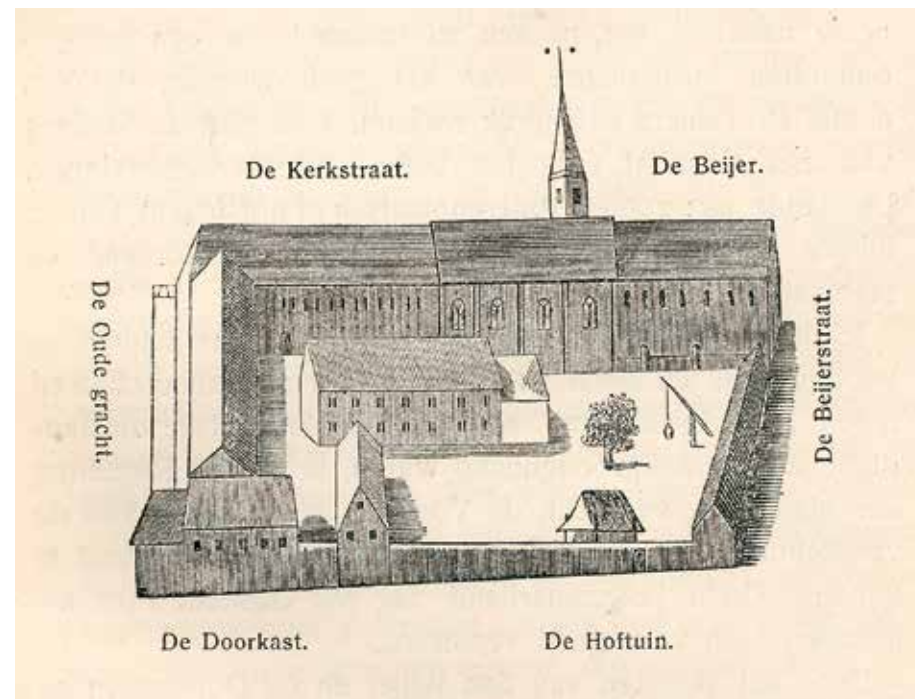
Al in de middeleeuwen fungeerde het Sint Anthony Gasthuis als charitatieve instelling voor wat men toen *proveniers* noemde. De rijkere hadden zich door het betalen van een inkoopsom verzekerd van een levenslange huisvesting en verzorging, de armere kregen deze “om Godswil”. Die laatste droegen weinig of geen geld over aan het Gasthuis, maar lieten er hun bezittingen aan na, oefenden er een ambacht uit of verrichtten hand- en spandiensten ten bate van het huis. Naast individuele en collectieve huisvesting van deze *proveniers* verschaftte het gasthuis hun voeding, voorzag het in verwarming en verlichting

van hun onderkomens en zorgde het voor verpleging bij ziekte. Naast ouderen nam het Sint Anthoon ook geestelijk of lichamelijk gehandicapten op. Veel bewoners waren Leeuwarders, maar het was geen voorwaarde ingezetene van de stad te zijn om opgenomen te worden. Vanaf 1565 nam het gasthuis in de Beijer ook passanten op, bovendien konden arme zieke stedelingen er enige tijd verblijven.

Aan het eind van de zestiende eeuw bestond het gasthuis uit twee vleugels: een reeks panden aan de zuidkant van de Grote Kerkstraat tussen de voormalige stads-

gracht – de huidige Sint Anthonystraat – en de Beijerstraat en een langgerekt gebouw haaks daarop langs die gracht. In de ruimte daartussen stond onder meer een stal en een hooiberg. Deze negentiende-eeuwse reconstructie is gebaseerd op de kaart van Sems uit 1600. (Zie de uitsnede van zijn plattegrond in vogelvlucht op pagina 12.)

In de daarop volgende eeuwen werden er voortdurend nieuwe woon- en slaapvertrekken gerealiseerd zodat geleidelijk een wat rommelig complex rond een binnenplaats ontstond. Tegen het midden van de negentiende eeuw omvatte het gasthuis

Deze artist impression verbeeldt het veertiende-eeuwse Leeuwarden, begrensd door een samenstel van sloten en grachtjes.

zo'n vijfenzeventig woninkjes en was vrijwel alle beschikbare ruimte opgebruikt. Inmiddels was de functie van het Sint Anthoon veranderd: het bood enkel nog onderdak en zorg aan rijkere en armere *proveniers*. De vraag naar huisvesting van ouderen steeg echter sterk omdat het inwonertal van Leeuwarden van ruim 15.000 in 1800, via 22.000 in 1850 naar meer dan 30.000 tegen 1900 groeide. Uitbreiding van het gasthuis moest dus elders gezocht worden. Vanaf de jaren 1850 begon het gasthuisbestuur daarom huizen en grond aan de overzijde van de Grote Kerkstraat aan te kopen.

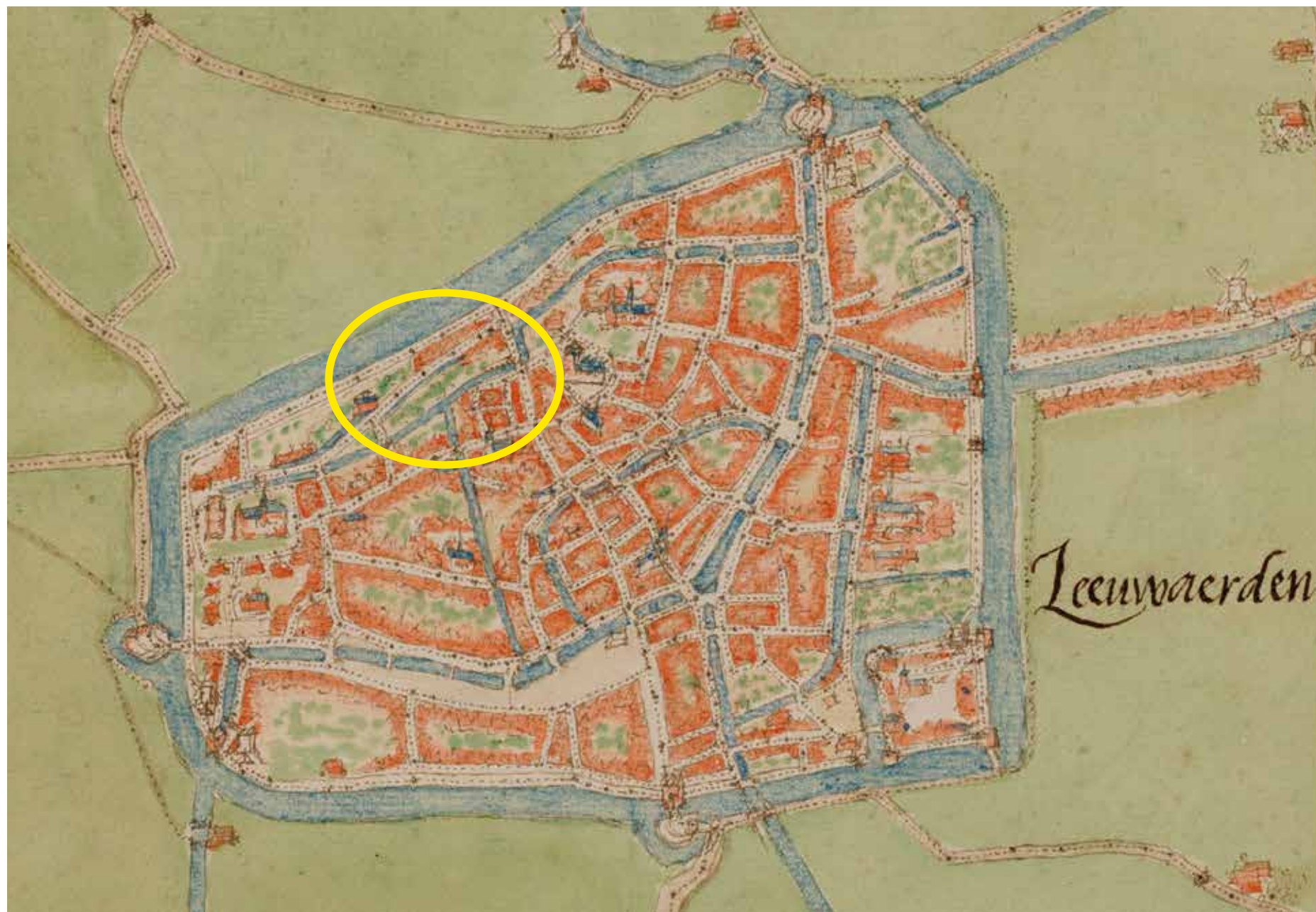
Het gebied waar het Sint Anthoon ruimte voor uitbreiding zocht, lag in de tijd dat het Gasthuis was ontstaan, nog voor een deel buiten de stad. Het watertje dat langs het (huidige) Schoenmakersperk en het (dito) Perkswaltje liep, vormde sinds ongeveer 1300 de noordwestelijke begrenzing van het gebied waar het stadsrecht gold. De gronden ten noorden en westen ervan behoorde aan de Sint-Vitus van Oldehove, de parochiekerk voor vrijwel heel Leeuwarden.

Aan of bij het eind van de Pijlsteeg zou een in 1504 vermelde Jelgerapoort hebben gestaan en een Gerkesbrug over het water

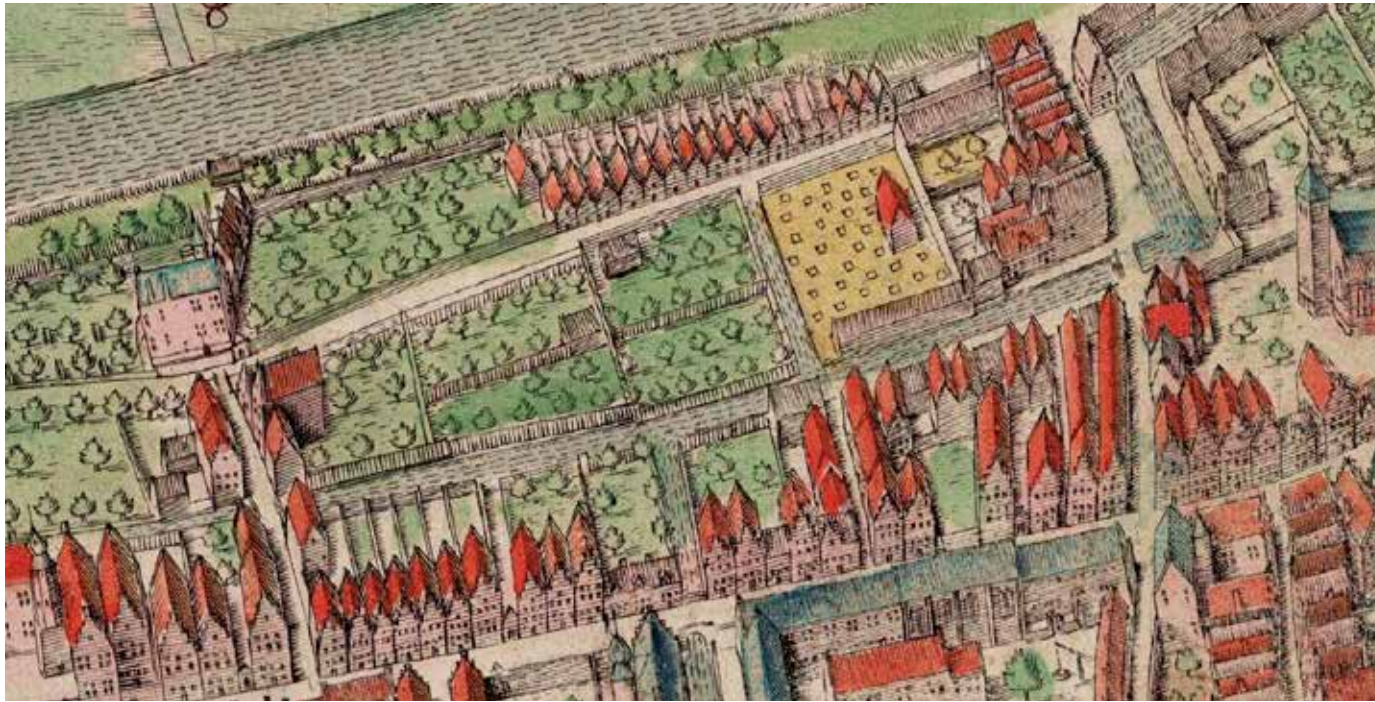
hebben gelegen. (Beide zijn op het plattegrondje op een vorige pagina aangegeven.) Van bovenstaande aquarel van Sjoerd Bonga naar een schilderij uit 1603 van de verder onbekende schilder Van Buren is wel gedacht dat die de toenmalige situatie weergeeft. Dat lijkt echter om meerdere redenen onwaarschijnlijk. Zo is in het midden van de zestiende eeuw sprake van een Pijlsteegspijp, dus van een stenen boogbrug en niet van een houten brug zoals hier, ook zou vanaf de plaats waar de schilder stond – de huidige A.S. Levissonstraat - de Oldehove links van het water moeten staan.

Tussen 1425 en 1435 werd ook het gebied ten noorden van de Grote Kerkstraat onder de stedelijke jurisdictie gebracht. Op de plattegrond van Van Deventer uit 1562 hiernaast, is de oude stadsgracht duidelijk te herkennen. Vanaf de meest noordoostelijke hoek ervan loopt een watertje in de richting van de Oldehove. (Bij archeologisch onderzoek in 2016 op de westhoek van het Schoenmakersperk met de Groeneweg zijn sporen gevonden van een oorspronkelijk zes tot zeven meter brede vijftiende-eeuwse gracht. Mogelijk markeerde deze het met Oldehove vergrote stadsgebied voor tegen 1500 de nieuwe stadsgracht gegraven werd.)

De noord- en zuidkant van de Grote Kerkstraat zijn getuige deze kaart in de tweede helft van de zestiende eeuw al compleet volgebouwd, maar ten noordwesten van het Perkswaltje liggen nog grote boomgaarden en tuinen van de Sint-Vitus van Oldehove. Alleen langs het Schoenmakersperk en ten noorden daarvan aan de Groeneweg is bebouwing verrezen. Van de Jelgerapoort is niets te zien.

Op bovenstaande uitsnede van de bekende vogelvluchtkaat die landmeter Johannes Sems en zijn collega Pieter Bast – die ook

graveur was – in 1603 publiceerden, is het bestaande gasthuis en het gebied waar het meer dan drie eeuwen later ruimte vond voor uitbreidingsplannen, gedetailleerder afgebeeld.

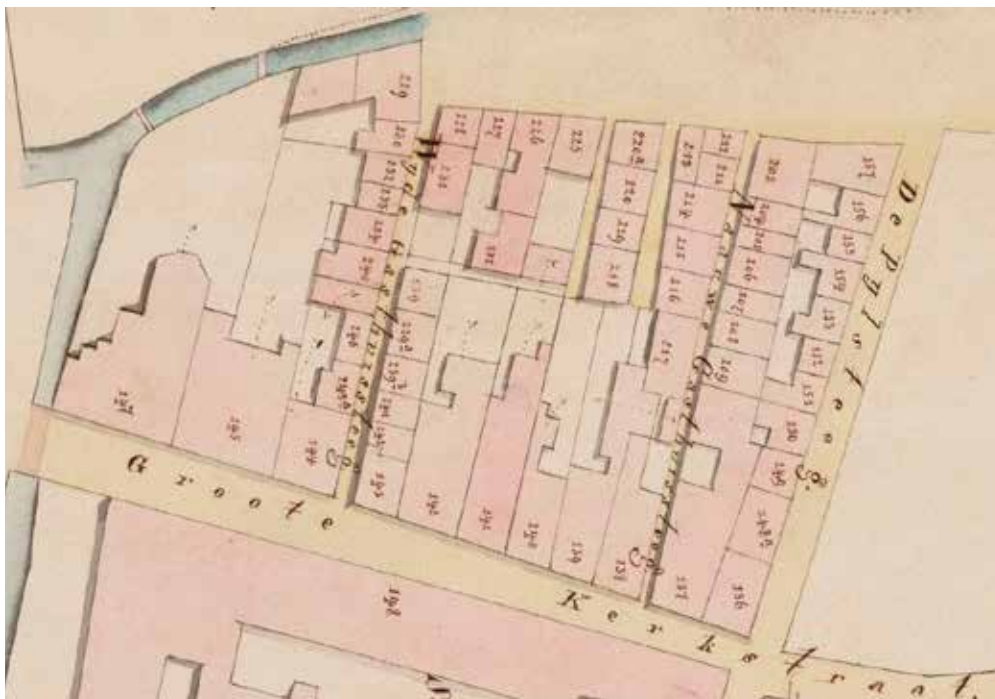
Westelijk van de Oude Gracht tussen de Nieuweburen en het Perkswaltje staat een blokje huizen. De meeste zijn op het weggetje langs de gracht georiënteerd, vier liggen aan de oost-west lopende Perksteeg. Ook zuidelijk van de Oude Gracht aan het Perkswaltje staan huizen, afgewisseld met schuurtjes en een paar tuinen. De Wijde en Naauwe Gasthuissteeg zijn duidelijk te

herkennen. Ook de Wijde Gasthuissteeg is aan weerszijden dicht bebouwd met kleine huisjes.

Aan de overkant van de Oude Gracht ligt het Schoenmakersperk. Blijkens het gildereglement uit 1549 was iedere gildebroeder verplicht daar zijn huiden te bewerken tot leer voor kleding, schoeisel of andere toepassingen. Het terrein waar dit plaatsvond was aan de rand van de stad gesitueerd omdat het proces verschrikkelijk stonk. Als de huiden van de laatste restjes vlees en haar ontdaan waren, hing men ze een tijdlang in eiken kuipen die

gevuld waren met *run*, gemalen eikenbast met water. De kaartmakers tekenden een dertigtal van dergelijke deels in de grond ingegraven *laven*. De gelooiden huiden spoelde men schoon in de Perksloot aan de westkant van het perk en hing men te drogen in een lange loods aan de zuidzijde. In het gebouwtje centraal op het terrein kon het leer worden afgewerkt.

De ingang aan de Groeneweg werd in 1618 vernieuwd en voorzien van gevelstenen met een bijl, een gekroonde els (een schoenmakerspriem) en een krom schoenmakersmes. Bij de bouw van het

nieuwe Sint Anthony Gasthuis verdween deze ingang, maar werden de stenen samen met een runderkop in een nieuwe poort herplaatst.

In de 'Franse tijd' werden de gilden opgeheven en in 1808 werd hun gezamenlijke werkterrein verkocht.

De eerste huizen die het Gasthuis aan de noordkant van de Grote Kerkstraat verwierf, maakten deel uit van het Carré. Een bouwblok begrensd door de Grote Kerkstraat, de Wijde Gasthuissteeg, het Perkswaltje en de Pijlsteeg. Dit Carré was vanaf de zestiende eeuw voortdurende

dichter bebouwd geraakt. Die uiterst geconcentreerde bebouwing was mogelijk door smalle stegen binnen het bouwblok. (Op deze Wijkkaart uit 1843 ontbreken de namen van de Digte Gasthuissteeg, de Tipelsteeg en de Kromme Elleboogsteeg. De laatste maakte vanaf de Wijde Gasthuissteeg een haakse bocht naar het Perkswaltje.)

In het eerste kwart van de negentiende eeuw telde het Carré en de westkant van de Wijde Gasthuissteeg samen meer dan vijftig gebouwen en gebouwtjes. Veel van de huisjes waren zogenoemde *cameren*:

woninkjes van één bouwlaag hoog met daarboven een zolder. Op de begane grond was enkel een portaaltje met een ladder naar boven en een woonruimte met een stookplaats en een of meer bedsteden. De arts-hygiënist Kooperberg gaf er in 1887 in zijn *Geneeskundige plaatsbeschrijving van Leeuwarden* een plastische beschrijving van: "Denkt men zich zulk eene kamer in, dikwerf in eene nauwe steeg gelegen (...) waarin eene familie is gehuisvest, (...) waar het schamele middagmaal wordt gekookt, warme stoven worden gebruikt, turf van slechte kwaliteit gestookt, de wasch behandeld en gedroogd wordt, waar 's nachts alles

gesloten is, bovendien één of meer potten met urine enz. staan te verdampen ..."

De zolder moest meestal ook als slaapplek worden gebruikt, onder de onbeschoten kap hadden wind, regen en sneeuw daar vrij spel.

PUBLIEKE VERKOOP

van een DUBBEL HEEREN-HUIS, fraaije TUNEN,
KOETSHUIS en STALLING, en WONINGEN,
te LEEUWARDEN.

De Notaris A. T. HAAGSMA te Leeuwarden zal, ten verzoeken van den Heer Mr. J. L. HUBER aldaar, op Woensdag 15 Julij 1857, des namiddags 4 uur, ten huize van J. Swildens, in het Friesch Koffijhuys, aldaar, finaal veilen: Een hecht, sterk, uitmuntend onderhouden, seer logeabel DUBBEL HEEREN-HUIS met ERF, twee groote fraaije TUNEN, waarvan de eene beplant is met diverse **Vruchtbomen, Heesters en Stamboomen**, en de andere als **MOESTUIN** wordt gebruikt, waarin **Oranjerie, Trekkas en Broekbakken** voorts een **KOETSHUIS** en **STALLING**, **TUINMANSWONING** en eenige andere **WONINGEN**, zamen in het geheel groot 61 roede 60 el, alles aan elkander gelegen, strekkende voor van uit de Grootte Kerkstraat noordwaarts tot aan den Groenenweg, en oostwaarts tot achter de huizen aan het Schoenmakersperk, te Leeuwarden; het Heerenhuis gequoteerd letter G nos. 146 en 147, hebbende 14 grootere en kleinere Vertrekken, meerendeels behangen en geplafondeerd, en waaronder eene **grootte Sutte** van af de Straat tot aan den Tuin; voorts **Bodenkamertjes, Keuken, Waschkok, reijale Kelders, Bakken en Put**, en vele andere commoditeiten; laatstelijk bij de eigenaren de Dames van der Haer in gebruik geweest, zulks in 19 perceelen met regt van **samenvoeging**; waarop is geboden in totaal de geringe som van f 19 401, als op:

perc. 1 f 9087,	perc. 6 f 290,	perc. 11 f 721,	perc. 15 f 707,
" 2 " 3107,	" 7 " 307,	" 12 " 721,	" 17 " 102,
" 3 " 897,	" 8 " 303,	" 13 " 495,	" 18 " 103,
" 4 " 330,	" 9 " 315,	" 14 " 351,	" 19 " 469,
" 5 " 916,	" 10 " 320,	" 15 " 360,	

Te bezichtigen op 13, 14 en 15 Julij e.k., van 's morgens 10 tot 's avonds 5 uur. bij daartoe door den Notaris af te geven kaartjes.

Advertentie in de Leeuwarder Courant van 10 juli 1857

Voor het realiseren van de uitbreidingsplannen van het Gasthuis deed zich in 1857 een unieke gelegenheid voor: er kwam een pand te koop vrijwel recht tegenover de ingang van het bestaande gasthuis, het huidige nummer 39, met een tuin erachter van meer dan 5000 m². Het Gasthuis wist dit complex aan te kopen. In de enorme tuin zou in de jaren 1862-1864 het Nieuw Sint Anthony Gasthuis verrijzen.

Op deze uitsnede van de kadastrale kaart uit 1832 is het omvangrijke complex dat het Gasthuis in 1857 verwierf geel gemarkeerd.

Het pand aan de Grote Kerkstraat was in de achttiende eeuw het woonhuis geweest van Nicolaas Arnoldi (1698-1777). Hij was een vertrouweling van prinses Maria Louise van Hessen-Kassel en haar zoon stadhouder Willem IV. Vanaf 1733 vervulde hij in totaal vierentwintig jaar de functie van burgemeester van Leeuwarden en van 1750 tot 1777 was hij voogd van het Gasthuis. De Leeuwarder schilder Matthijs Accama portretteerde hem rond 1760.

Al sinds de zeventiende eeuw hoorde een uitgestrekte tuin bij het huis. Het grootste gedeelte lag aan de overkant van het

watertje dat vanaf de Perkspijp naar de Oldehoofster waterpoort liep. Arnoldi en zijn nazaten hadden die tuin voortdurend verder uitgebreid, een van zijn kleindochters had er in 1808 het aangrenzende voormalige Schoenmakersperk aan toegevoegd. Het Gasthuis kocht het woonhuis met alles wat daar bij hoorde van twee achterachterkleindochters van Nicolaas Arnoldi, de gezusters Anna Charlotte en Catharina Johanna van der Haer. De koopprijs bedroeg fl. 1857.00.

De nieuwe bewoner van het huis werd mr. Solko Walle Tromp (1811-1875), sinds 1852 voogd en rentmeester van het Sint Anthony

Gasthuis. Hij was de drijvende kracht achter de vernieuwings- en uitbreidingsplannen van de instelling. Toen hij in 1875 overleed, lieten de voogden en voogdessen in het huis vergaderkamers bouwen en brachten ze er de administratie van het gasthuis in onder. Dit portret is van J.J.G van Wicheren.

Definitieve plannen voor de herbestemming van de grote tuin konden pas ontwikkeld worden na beëindiging van een langdurig conflict tussen de gemeente Leeuwarden en het Gasthuis. Die strijd ging over de vraag of deze instelling volgens de Wet tot Regeling van het Armbestuur die in 1854 van kracht

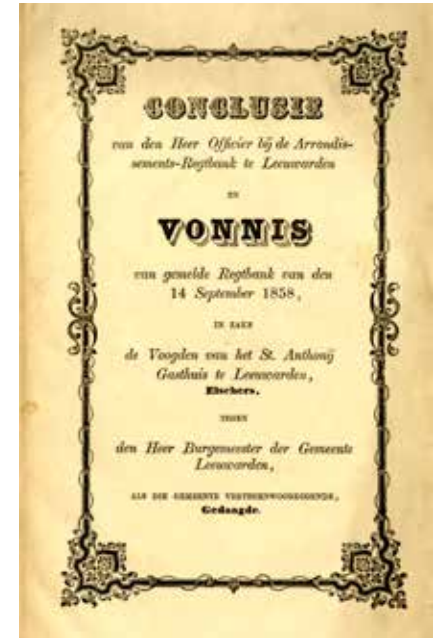
Dr. Nicolaas Arnoldi

Mr. Solko Walle Tromp

Memorie van antwoord en vonnis

was geworden, een autonome organisatie was dan wel een gemeentelijke instelling van weldadigheid. Toen pogingen de zaken in der minne te schikken mislukt waren, volgden diverse rechtszaken die tot een ware stortvloed van publicaties leidden.

Uiteindelijk maakte een uitspraak van de Hoge Raad der Nederlanden op 8 februari 1861 dat de gemeente het Sint Anthony Gasthuis als zelfstandig instituut erkende: zelfbestuur was volledig gewaarborgd.

Een van de gevolgen van deze 'overwinning' was het formaliseren van de organisatie.

Voogden en voogdessen stelden een reglement op dat in oktober 1864 – het Nieuwe Sint Anthony Gasthuis was inmiddels in gebruik - van kracht werd. Ze beschreven het doel van het Sint Anthoon daarin als volgt:

“De Instelling is bestemd om oude lieden, van onbesproken levensgedrag, zonder onderscheid van godsdienstige gezindte, huisvesting en verzorging of tegemoetkoming te verstrekken, hetzij tegen betaling hetzij kosteloos, en bewijst wijders arme, kranke, troosteloze en desolate personen, weduwen en weezen troost en hulpe. De verstrekking geschiedt in het oude en het nieuwe Sint Anthonij-Gasthuis.”

Kerntaak van het Gasthuis zou dus voortaan de huisvesting en verzorging van senioren zijn.

2

De bouw van het Nieuw Sint Anthoon

< Het Ritske Boelema Gasthuis in 1982 gezien
vanaf het PTT-kantoor waar het aan grensde.

In november 1860 formuleerde de voogd en rentmeester van het Gasthuis mr. Solko Walle Tromp uitgangspunten voor de bestemming van het gebied dat de organisatie in 1857 had verworven. Naar zijn mening was het erg geschikt als bouwterrein voor een ruim “oude mannen- en vrouwenhuis”. Toen de autonomie van het Sint Anthoon in 1861 verzekerd was, gaven de voogden dit voornemen een definitieve vorm.

De opdracht voor het ontwerp ging naar Frederik Stoett (1811-1887) die vanaf dat moment op zou treden als huisarchitect van het Gasthuis. Stoett had ervaring opgedaan met het bouwen van een tehuis voor ouderen. In het midden van de eeuw had hij een ontwerp gemaakt voor een nieuw Ritske Boelema Gasthuis aan de Tweebaksmarkt dat bestemd was voor het huisvesten van bejaarde vrouwen. Ook had hij leiding gegeven aan de realisatie ervan. Dit gasthuis kreeg nog de traditionele plattegrond van een hofje: een complex woninkjes rond een rechthoekige bleek. Nieuw was dat aan dat binnenterrein lange gangen grensden die toegang boden tot de individuele wooneenheden. Dat waren kamertjes van 3.40m bij 2.80m waarin het dagelijks leven van de bewoonsters zich afspeelde.

Hoewel een nieuw reglement op de inrichting van het Nieuw Sint Anthony Gasthuis pas na het gereedkomen van het gebouw

van kracht werd, is het duidelijk dat de ideeën die eraan te grondslag lagen, het kader hebben gevormd voor de opdracht aan de architect.

Dit reglement bepaalde dat zowel voor meer als voor minder gegoede bejaarden in het nieuwe gebouw plaats zou zijn:

- *“In de beneden-verdieping van de hoofdgebouwen, lieden uit den beschaafden stand, bij voorkeur ingezetenen van Leeuwarden, [die] zich levenslang inwoning zullen kunnen kopen, met eene lijfrente, toereikend om in hunne behoeften te voorzien.”*
- *“In de boven-verdieping van de hoofdgebouwen, lieden uit denzelfden stand, doch die buiten staat zijn om op de bovengemelde wijze, zelve geheel in hunne behoeften te voorzien, mede bij voorkeur ingezetenen van Leeuwarden, kosteloos gehuisvest zullen worden, met genot van brandstof, bewassing en, ingeval van ziekte, verpleging in de ziekenzalen van het gesticht.”*
- *“In de overige gedeelten min-gegoede ingezetenen van Leeuwarden, of die aldaar hun burgerlijk onderstandsdomicilie hebben, kosteloos zullen worden gehuisvest, met gelijke voordeelen, als de zoo even gemelde en (desnoods) verdere ondersteuning.”*

De bouw werd op 5 maart 1862 gegund aan een combinatie van drie Leeuwarder timmerlieden, Arie de Rooij, Jan Vonk en Johannes de Vreeze voor een bedrag van fl 82.500. Op 19 juni vond het leggen van de eerste steen plaats en op 1 mei 1864 kon het gebouw worden opgeleverd.

Stoett ontwierp een gebouw dat voldeed aan de toen moderne wetenschappelijke inzichten. Vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw ontwikkelde zich een nieuwe wetenschap: de gezondheidsleer. Vooruitstrevende en sociaal-bewogen medici ontdekten de effecten van de woonomgeving op de gezondheid en publiceerden daarover. Deze zogeheten hygiënist bepleitten onder meer de bouw van woningen waarin voldoende zonlicht en zuivere lucht kon toetreden. Stoett was een van de eerste architecten die het belang hiervan voor de institutionele ouderenzorg beseftte. Hij ontwierp daarom een gebouw met een ruimtelijke structuur die een optimale toetreding van daglicht en uitstekende ventilatiemogelijkheden mogelijk maakte. (In dit verband was ook de aanleg van waterkelders relevant, deze voorzagen in de behoefte aan schoon en vers drinkwater.)

Het nieuwe gasthuis kreeg een hoofd vleugel van één bouwlaag onder een lage kap aan de Groeneweg. Haaks erop verzezen vier kortere vleugels gericht op het Perkswaltje

[illegible]

Plattegrond van het Gasthuis ca. 1870.

met tuinen ertussen. Een hoger bouwdeel met een verdieping, een zogenaamd paviljoen, beëindigde elk van de korte vleugels. Alle vertrekken kregen vensters aan de tuin of de straat zodat ze verzekerd waren van goed daglicht en frisse lucht. Het gebouw was het eerste van dit type in Leeuwarden. Men bereikte de afzonderlijke wooneenheden via lange gangen die centraal in de lengte van elke vleugel waren gesitueerd en via de Sint Jacobsvleugel onderling waren verbonden. Dit week af van het systeem van zelfstandige woninkjes met eigen voordeuren in een traditioneel hofje, maar kwam enigszins overeen met de manier waarop de architect de huisjes in het car-révormige Ritske Boelema Gasthuis had ontsloten. Ook de overige ruimtes zoals ziekenzalen, bergruimtes en gemeenschappelijke sanitaire voorzieningen waren via deze corridors toegankelijk. Het Nieuw Sint Anthony Gasthuis was dus geen hofje, maar een instituut voor collectief wonen. Ook deze functionele indeling van het gebouw was nieuw en bood grote voordelen voor een efficiënt beheer.

Op de begane grond van de drie westelijke paviljoens, de “hoofdgebouwen” zoals het reglement uit 1864 ze noemde, kwamen steeds twee woningen. Deze bestonden uit een zitkamer, een slaapkamer, een kelder en een dienstbodekamer. Op de verdiepingen werden eveneens twee wooneenheden ondergebracht, maar kleinere: deze hadden een zitkamer met alkoof en een keuken. Elke woning beschikte over een stookplaats; de bewoners sliepen in ledikanten. Dwarsgangen met aan weerszijden een ingang scheidden de “hoofdgebouwen” van de andere bouwdelen. In de laagbouw van de twee westelijke vleugels en in die aan

de Groeneweg kregen in totaal tweëndertig echtparen de beschikking over een individuele woonruimte met een vloeroppervlak van bijna 15m². De twaalf kamers van ruim 13m² in de derde vleugel waren bestemd voor weduwen. In elk van deze kamers was een bedstede en een stookplaats aangebracht. In de laagbouw van de oostelijke vleugel werd voor alleenstaande mannen een gezamenlijke verblijfsruimte en slaapzaal ingericht. In die extra brede vleugel kwamen ook ruimtes voor de facilitaire dienstverlening zoals de keuken en de droogkamer, bovendien was er woonruimte voor de “Binnenhuisvader” die de dagelijkse leiding over het gasthuis uitoefende. In de “Voogdenkamer” vergaderde het gasthuisbestuur en betaalden de pachters op 13 mei tijdens “Boeredag” de jaarlijkse pachtsom.

Enkele jaren nadat het Nieuw Sint Anthony Gasthuis in gebruik was genomen beoordeelde de arts-hygiënist dr. P.H. Asman het gebouw zeer positief. In zijn *Proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving van de gemeente Leeuwarden* die in 1871 verscheen, schreef hij onder meer:

“Dit gebouw is geheel naar de eischen des tijds ingericht (...) De kamers zijn ruim en tot in de kleinste bijzonderheden goed ingerigt. (...) De geheele inrigting, die in alle opzichten tot voorbeeld kan strekken, draagt de kenmerken van de grootst mogelijke onbekrompenheid.”

De lange Sint Jacobsvleugel aan de Groeneweg

Centraal in de Sint Jacobsvleugel aan de Groeneweg was de hoofdentree gesitueerd. Deze werd gemarkeerd met geblokte pilasters onder een rondgesloten fronton c.q. dakkapel met het beeldmerk van het Gasthuis, de gouden bel van St.-Antonius op een blauw veld.

Pas na de afbraak van de huizen noordelijk van de Groeneweg werd de indrukwekkende lengte van de Sint Jacobsvleugel – negentig meter – manifest. De oorspronkelijk opzet is hier duidelijk herkenbaar: elke kamer had twee vensters en twee kamers lagen met een gespiegelde platte-

grond tegen elkaar aan. De venstertjes in de strook met bedsteden zijn later dichtgezet.

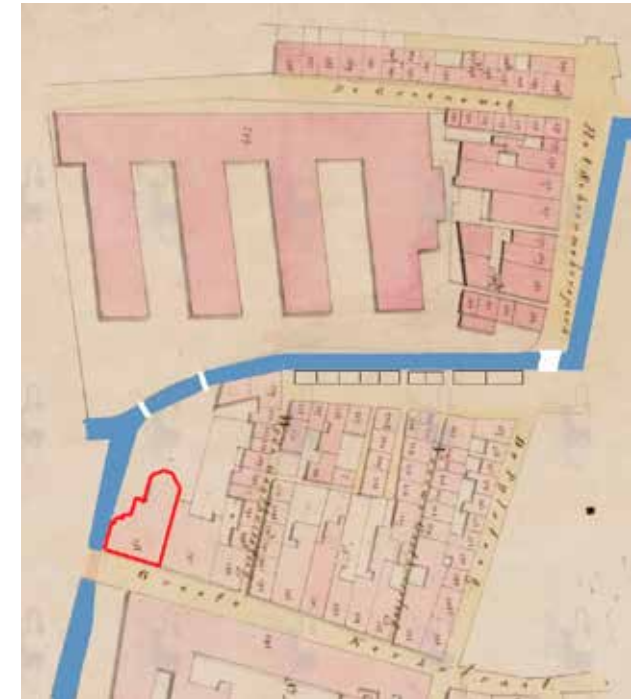
Het verschil in sociale klasse tussen de bewoners van de diverse bouwdelen werd gevisualiseerd in de architectuur daarvan. De laagbouw voor “mingegoeden” werd sober uitgevoerd met enkel sierlijke gootklossen en muurankers in de vorm van rozetten als decoratie. Dit in tegenstelling tot de paviljoens van twee verdiepingen voor “lieden uit den beschaafden stand”. Deze kregen de chique uitstraling van deftige herenhuizen met een symmetrisch ingedeelde gevel,

een fors omlijste centrale entreepartij, een hardstenen plint en uitbundig pleisterwerk rond de vensters en deuren, tussen de verdiepingen en onder de gootlijst. Qua architectonische uitstraling kwam de voorzijde hiermee aan het Perkswaltje te liggen, terwijl de hoofdingang aan de Groeneweg lag. (P. Oosterhuis maakte deze foto in 1871, kort na het in gebruik nemen van het Nieuw Sint Anthoon.)

In de frontonachtige beëindiging van de ingangspartijen van de paviljoens werden de namen en wapens van weldoeners van het Sint Anthony Gasthuis opgenomen. Van

west naar oost zijn dat leden van de families Burmania, Minnema, Auckama en Wiarda. Boven de monumentale toegangen kwamen memoriestenen. De stichters van het voormalige Sint-Jacobsgasthuis, Arent van Suerhusum en zijn vrouw Hille van Swol, worden gememoreerd in een steen boven de ingang aan de Groeneweg. (Toen dat gasthuis in 1525 werd verkocht, kwam de opbrengst ten goede aan het Sint Anthony Gasthuis.) De namen van de voogden en de architect die verantwoordelijk waren voor de bouw van het nieuwe gasthuis werden vereeuwigd boven de ingang aan de zuidzijde.

De entreepartij aan de zuidzijde kwam in de Jacobsvleugel tussen de Minnema- en Auckamavleugel. Deze werd weliswaar gemarkeerd met een fronton en een klokkenstoel met uurwerk erboven, maar viel door de ligging tussen de diepe vleugels amper op. Bovendien had deze eerder een decoratieve dan een praktische functie omdat hij uitkwam in een van de ziekenzalen.

Kort na de bouw van het Gasthuis onderging het gebied ten zuiden ervan een gedaanteverwisseling. Hoewel de gemeenteraad aanvankelijk aarzelde – er moest

voldoende bluswater beschikbaar blijven en in de afwatering van aangrenzende delen van de stad moest voorzien worden – dempte men in fasen de Oude Gracht. Als eerste was in 1863 het gedeelte vanaf de Pottelbakkersbrug, voor de Monnikemuurstraat, langs het Schoenmakersperk tot aan de Perkspijp voor de Pijlsteeg aan de beurt. Nadat een verschil van mening tussen het Gasthuis en de gemeente over eigendomsrechten van bleekjes aan het Perkswaltje in der minne was geschikt, werd in 1865 het deel vanaf de Perkspijp tot de splitsing achter het bestuurshuis van het Gasthuis dichtgegooid.

Weer drie jaar later werd ook het water tussen het Gasthuispijpke en de Oldehoofster waterpoort gedempt.

Op deze uitsnede van de Wijkkaart uit 1843 (die later is bijgewerkt), zijn de Oude Gracht en de bleekjes van de huizen aan het Perkswaltje ingetekend en is het bestuurshuis in rood aangegeven.

Door de demping van de Oude Gracht werd het Nieuw Sint Anthony Gasthuis vanaf de zuidzijde over het Perkswaltje veel beter bereikbaar en het kreeg door de grotere ruimte ervoor nog meer allure dan het door de “hoofdgebouwen” al bezat. Een

ijzeren hek, naar een ontwerp van Herman Rudolph Stoett, een zoon van Frederik Stoett, bakende het gasthuisterrein aan de kant van het Perkswaltje af.

3

Uitbreidingen en modernisering tot de jaren 1980

Bouw van het Oud Sint Anthoon

Het complex gebouwen en gebouwtjes ten zuiden van de Grote Kerkstraat is in de tweede helft van de jaren 1870 vervangen door een modern gasthuis. (Dit nieuwe gebouw, eveneens een ontwerp van Frederik Stoett, wordt in de volksmond overigens het Oud Sint Anthony Gasthuis genoemd.) Na de ingebruikname in 1880 vonden er zeventien echtparen, vijfenveertig alleenstaande vrouwen en acht mannen onderdak. Het totaal aantal bewoners lag in de daarop volgende decennia meestal iets boven de negentig. Hoewel het aantal bewoners van beide gasthuishuizen meer dan het dubbele bedroeg

van het aantal proveniers in het vroegere gasthuiscomplex, bleven de aanvragen voor opname de mogelijkheden overtreffen.

Uitbreiding van de activiteiten

Getuige het eerder vermelde reglement uit 1864 behoorde ook hulp aan “kranke, troosteloze en desolate personen, weduwen en weezen” tot de doelstellingen van het Gasthuis.

Een van de manieren waarop het daaraan vorm gaf was de soeputdeling aan Leeuwarder behoeftigen. Deze konden op grond van een bewijs van armoede dat de Stadsarmen-

kamer afgaf, vanaf 1864 's winters wekelijks gratis twee porties soep van ruim een liter afhalen bij de soepkokerij in het nieuwe gasthuis. De ruimtes voor de bereiding en uitdeling van soep waren gesitueerd aan de oostkant van de Wiardavleugel van het Nieuw Sint Anthoon en via een speciale ingang vanaf het Schoenmakersperk bereikbaar. (Het Gasthuis subsidieerde bovendien het Israëlitisch armbestuur met een jaarlijks bedrag voor het verstrekken van soep die voldeed aan de joodse spijswetten.) In de loop der jaren nam het aantal uitgedeelde porties geleidelijk af en in 1918 stopte de uitdeling.

< Het weeshuis aan het Perkswaltje en enkele weeskinderen met hun verzorgsters.

De zorg voor jonge “weezen” vond aanvankelijk plaats bij particulieren, maar in 1868 besloten de voogden een weeshuis te bouwen, waar ouderloze kinderen tot hun zesde zouden verblijven. Daarna konden ze in het Nieuwe Stads Weeshuis of het Old Burger Weeshuis worden ondergebracht. Het was de eerste nieuwbouw van het Gasthuis aan het eigenlijke Perkswaltje. Tussen de Digte Gasthuissteeg en de Naauwe Gasthuissteeg werden in 1868 enkele pandjes gesloopt en verrees een weeshuisje. Het kreeg het uiterlijk van een eenvoudig herenhuis. Vermoedelijk was Frederik Stoett de ontwerper ervan.

Het huis bood plaats aan acht wezen en een verzorgster en omvatte op de begane grond een zit- en een eetkamer, een speelkamer, en boven een grote slaapzaal en een kleine ziekenzaal. Achter het huis kwam een open speelplaats met een zandbak. Boven de ingang kwam een gevelsteentje met het symbool van het Gasthuis.

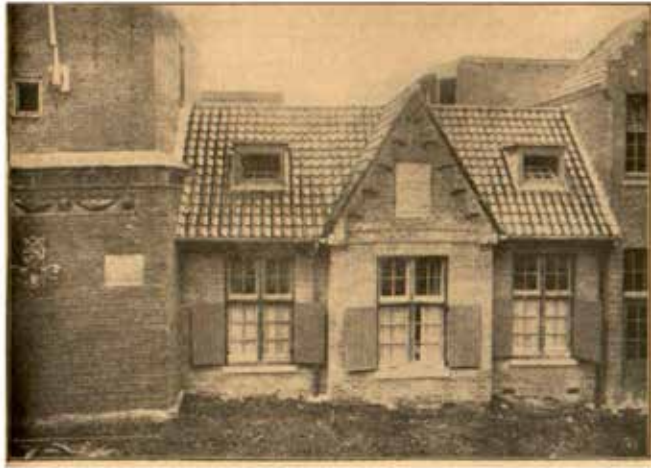
Aan het instituut bleek echter amper behoefte. Zoals blijkt uit het jaarverslag over 1912 vertrok het laatste weeskind in dat jaar. Het pand werd vervolgens naar achteren uitgebouwd en ging het dienst doen als ziekenhuis voor het gasthuis.

ZONDAGSBLED DER LEEUWARDER COURANT

Het nieuwe ziekenhuis van het St. Anthony-Gasthuis in de Pijlsteeg.

Het bestuur van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden heeft het bestaande ziekenhuis uitgebreid, omdat het verplegen van zieke- en hulpbehoevende oude menschen in de kamers en in de zwakkenzalen vaak groote bezwaren meebracht. Hiervoor werden enkele panden aangekocht en die z.g. Pijlsteegkamers afgebroken. Dezer dagen is het nieuwe gedeelte in gebruik genomen. De mooi gelegen ruime zalen geven gelegenheid voor opname van 13 personen. Ruime zit- en slaapkamers werden voor de drie verpleegsters en de huisjuffrouw gemaakt. Het geheel heeft een vriendelijk aanzien, niet het minst de gevel aan de Pijlsteeg met het beeld van Sint Anthon.

De verbouwing is uitgevoerd door den aannemer O. de Vries te Sneek onder leiding van den architect W. C. de Groot.

Het nieuwe ziekenhuis van het St. Anthony-Gasthuis in de Pijlsteeg

Het bestuur van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden heeft het bestaande ziekenhuis uitgebreid, omdat het verplegen van zieke en hulpbehoevende oude menschen in de kamers en in de zwakkenzalen vaak groote bezwaren meebracht. Hiervoor werden enkele panden aangekocht en de z.g. Pijlsteegkamers afgebroken. Dezer dagen is het nieuwe gedeelte in gebruik genomen. De mooi gelegen ruime zalen geven gelegenheid voor opname van 13 personen. Ruime zit- en slaapkamers werden voor de drie verpleegsters en de huisjuffrouw gemaakt. Het geheel heeft een vriendelijk aanzien, niet het minst de gevel aan de Pijlsteeg met het beeld van Sint Anthon.

De verbouwing is uitgevoerd door den aannemer O. de Vries te Sneek onder leiding van den architect W.C. de Groot.

Extra aandacht voor specifieke groepen bewoners

Na verloop van tijd bleek uitbreiding van de bestaande voorzieningen voor zieke en zwakke bewoners van de gasthuizen wenselijk. Achter het ziekenhuis aan het Perkswaltje ontwierp Willem Cornelis de Groot (1853-1939), de toenmalige architect van het Gasthuis, een forse uitbreiding. Hiervoor moest een tiental panden aan de Pijlsteeg en de Naauwe Gasthuissteeg worden afgebroken. De Sneker aannemer O. de Vries nam sloop en nieuwbouw aan voor fl 19.050,00.

Aan het bestaande ziekenhuisje werden het oostelijke buurpand en twee nieuwe bouwdeelen aan de Pijlsteeg toegevoegd terwijl het noordelijke deel van de Naauwe Gasthuissteeg er als gang bij werd getrokken. Aan de Pijlsteeg verrees een sober uitgevoerd gebouw van twee verdiepingen onder een schildkap met slaapzalen. Zuidelijk daarvan kwam een lager element met drie kamers voor personen die extra zorg behoefden. De vormgeving daarvan verwees naar de zeventiende-eeuwse bouwkunst: de puntgevel van de middelste kamer kreeg een 'afdruk' van een trapgevel, de verbinding met het hogere gebouw een

'echte' halve trapgevel. Kruiskozijs met een roedeverdeling en raamluiken compleetteden het beeld. In de topgevel kwam een zandstenen reliëf van Sint-Anthonius met gebedenboek, bel en varken van de internationaal opererende beeldhouwer Eduard Jacobs (1859-1931). In andere muren werden gevelstenen ingemetseld uit de collectie van het Fries Museum. De nieuwbouw kwam enkele meters achter de rooilijn en de tuin ervoor werd met een hek afgesloten.

In 1939 vond onder leiding van toenmalige gasthuisarchitect M.O. Meek een verbouwing van dit deel van het gasthuis plaats

waarbij weduwenkamers ontstonden en tussen 1963 en '65 tekende architectenbureau Ir. J.E. Wiersma voor de transformatie van kamers aan de Pijlsteeg voor bewoners die extra zorg nodig hadden, tot onderdelen van een appartement.

Individuele (personeels)woningen

Ook nadat het Nieuw Sint Anthon voltooid was, ging het Gasthuis door met het aankopen van panden in de directe omgeving. De meeste van de gekochte huizen oostelijk van de Wiardavleugel werden afgebroken en het vrijgekomen terrein werd als tuin voor het Nieuw Sint Anthon ingericht.

In 1889 kwam op de hoek van het Schoenmakersperk en de Groeneweg een dubbel woonhuis tot stand. Het was een ontwerp van Willem Cornelis de Groot (1853-1939) die Herman Rudolf Stoett – een zoon van Frederik Stoett – was opgevolgd als vaste architect van het Gasthuis. Het kreeg een bouwlaag onder een afgeknotte schildkap en neorenaissancistische decoraties. De woningen waren bedoeld voor de timmerknechten die vast in dienst waren van het Sint Anthoon.

Op bovenstaande afbeelding uit 1968 staat westelijk van het hoekpand een gebouw dat kort nadat de Sint-Jacobsvleugel gereed was

gekomen daar tegenaan was gebouwd. Er was een opslag voor turf en een werkplaats voor de timmerman, schilder en smid in ondergebracht.

In 1972 zijn de hoekwoningen en het pand ernaast afgebroken om de aansluiting te verbeteren van het Schoenmakersperk op de Groeneweg. Dat was nodig omdat het gemeentebestuur de Groeneweg had omgebouwd tot een brede autoweg.

Ook aan het Perkswaltje breidde het Gasthuis zijn bezittingen gestaag uit en verving het van tijd tot tijd veelal verkrotte éénka-

merwoningen door nieuwe huizen. In 1894 liet het Sint Anthoon enkele pandjes westelijk van het weeshuis slopen en vervangen door nieuwbouw, de huidige nummers 4 en 6. In archiefstukken van het Gasthuis worden ze enkel als “burgerwoonhuizen” aangeduid, maar waarschijnlijk waren ze oorspronkelijk bedoeld als dienstwoning voor het vaste gasthuispersoneel. Het meest oostelijke – nummer 6 – kreeg een iets vooruitspringende ingangspartij bekroond met een traptop. De entree van het rechter buurpand kwam onder een overdadig gedecoreerde kajuit. Het achterste deel van dit huis is in de jaren 1920 met

een volledige verdieping uitgebouwd. Al eerder, in 1913, was aan de achterzijde een serre aangebracht.

Twee huisjes op de hoek van het Perkswaltje en de Wijde Gasthuissteeg maakten 1917 plaats voor de “tuinmanswoning”. (Deze woning wordt sinds begin jaren tachtig niet meer door de tuinman bewoond, maar nog wel als woning gebruikt.) De hoekwoning kreeg een deel met een trapgevel en een kap dwars op de straat en een minder diep gedeelte haaks daarop. De entree bevond zich oorspronkelijk in de voorgevel onder een luifel gesteund door

geprofileerde zuiltjes. Aanvankelijk was alleen de begane grond voor bewoning ingericht, deze was in tweeën verdeeld door een gang die vanaf de voordeur tot een raam in de achtergevel liep. In 1974 werd de voorste helft van de gang verwijderd, zodat er een brede woonkamer aan de voorzijde gerealiseerd kon worden en werd een nieuw toilet gemaakt aan het einde van de gang. Op de verdieping kwamen drie vertrekken. In 1988 is een portaal op de zuidwesthoek aan de woning toegevoegd. Huisarchitect W.C. de Groot was verantwoordelijk voor het ontwerp van dit blokje dat een architectonische eenheid vormt,

maar waarin de verschillende huizen toch een eigen individueel karakter bezitten. Omdat elk van de panden als zelfstandig woonhuis deel uit maakt van het gasthuis, tegenover de tuin daarvan ligt en uitwendig een gave neorenaissancistische stijlzuiverheid bewaard heeft, hebben ze de status van Rijksmonument.

Op een locatie achter deze tuinmanswoning was in 1913 al een kas gebouwd voor het kweken van planten. Deze werd in 1939 verbouwd door de toenmalige huisarchitect M.O. Meek en is in 1974 afgebroken.

Bouw van de Julianavleugel

In mei 1909 besloot het gasthuisbestuur het Nieuw Sint Anthoon met een extra vleugel uit te breiden. Die zou onderdak moeten bieden aan een twintigtal oudere echtparen. De locatie van het nieuwe gebouw lag voor de hand: tussen de Wiardavleugel en het Schoenmakersperk, want het Gasthuis had daar inmiddels alle grond en panden aangekocht en er een tuin met een orangerie en prieel laten aanleggen. Huisarchitect De Groot ontwierp de uitbreiding. De bouw werd voor bijna fl 41.000 gegund aan de laagste inschrijver de aannemerscombinatie R. Bootsma uit Huizum en D. v.d. Wal uit

Leeuwarden. In 1910 kon men de nieuwe vleugel betrekken.

De Groot heeft een fors gebouw getekend dat met twee bouwlagen en een steil dak hoog oprijst. Vijf grote trapgeveltoppen versterken dat verticale aspect. Het kreeg een uitbundige neorenaissancistische uitdossing. De Groot creëerde zo een nieuw gebouw dat de indruk wekte vele eeuwen oud te zijn. De voorgevel kwam enkele meters achter de rooilijn. Door de oriëntatie van het gebouw op het Schoenmakersperk, de hoogte en de afwijkende vormgeving maakt het de indruk niet zozeer een onderdeel van het bestaande complex, maar een zelfstandig bouwwerk te

zijn. De tuin sloot wel weer aan bij die van het vleugelgebouw zodat er toch van enige samenhang sprake was.

Op de prentbriefkaart hierboven die verscheen kort nadat de nieuwe vleugel in gebruik was genomen, zijn de schoorstenen en hun bekroning aanwezig. Deze zijn later weggenomen.

Het nieuwe bouwdeel werd vernoemd naar Juliana, prinses van Oranje en troonopvolgster die enkele dagen voor het uitbreidingsbesluit genomen was, geboren werd. Het gebouw kreeg een toegang aan de westzijde, de kant van de Wiardavleugel

waar het door middel van een corridor mee verbonden werd. Net als in de andere vleugels lagen de kamers aan weerszijden van een lange middengang. Op de begane grond was plaats voor negen op de verdieping voor tien kamers. Elk was 4 bij 4.5m groot en uitgerust met een bedstede met aan weerszijden kasten en een stookplaats. De hoekkamers hadden drie, de andere vertrekken twee vensters. Aan het eind van de gangen waren ruimtes voor gemeenschappelijke voorzieningen zoals privaten. Centraal in de voorgevel, onder de middelste geveltop paste ook het toegangspoortje dat meestersteenhouwer Frans Tjeerds

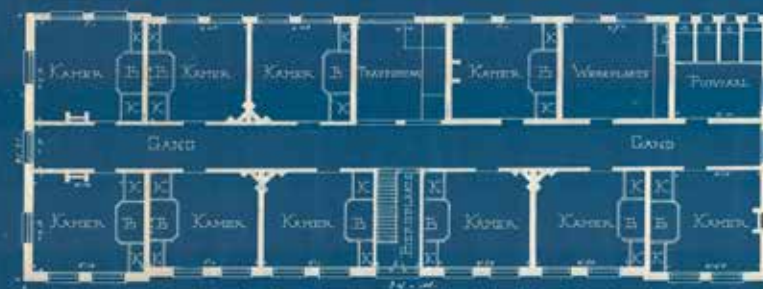
ONTWERP AANBOUW BIJ HET ST ANTHONIJ GASTHUISE TE LEEUWARDEN. SCHAAL 1:100.

Voorgevel

Zijdegevel

Platte grond Verdieping

Handwritten signature and date: 1880

Het interieur van de voogdenkamer in de Wiardavleugel

in 1682 had gemaakt voor de hoofdingang van het gasthuiscomplex aan de Grote Kerkstraat. Dat was bij de afbraak daarvan in 1877 opgeslagen en later gerestaureerd en herplaatst in de Wiardavleugel waar het toegang bood aan de ruimtes voor de soepuitdeling. Aan het origineel werden wel een aantal elementen toegevoegd. Boven het fronton kwam de heilige Anthonius met zijn attributen en geflankeerd door een oude man en vrouw. In cartouches zijn de teksten “de ouden tot nut” en “den zwakken tot stut” opgenomen. De internationaal werkzame beeldhouwer Johann Hinrich Schröder

(1866-1935) heeft deze toevoegingen vervaardigd. Het poortje, compleet met eiken deur, klopper en gesmeed hang- en sluitwerk was echter enkel decoratie: de werkelijke toegang bevond zich elders. (Het ontbreken van een opening in het hekwerk dat de tuin afsloot maakte dit de bezoekers duidelijk.)

Het exterieur van de voogdenkamer aan de Wiardavleugel

De Minnema- en Auckamavleugel aan het begin van deze eeuw

Verbouwingen van het Nieuw Sint Anthoon en bouw van het ketelhuis

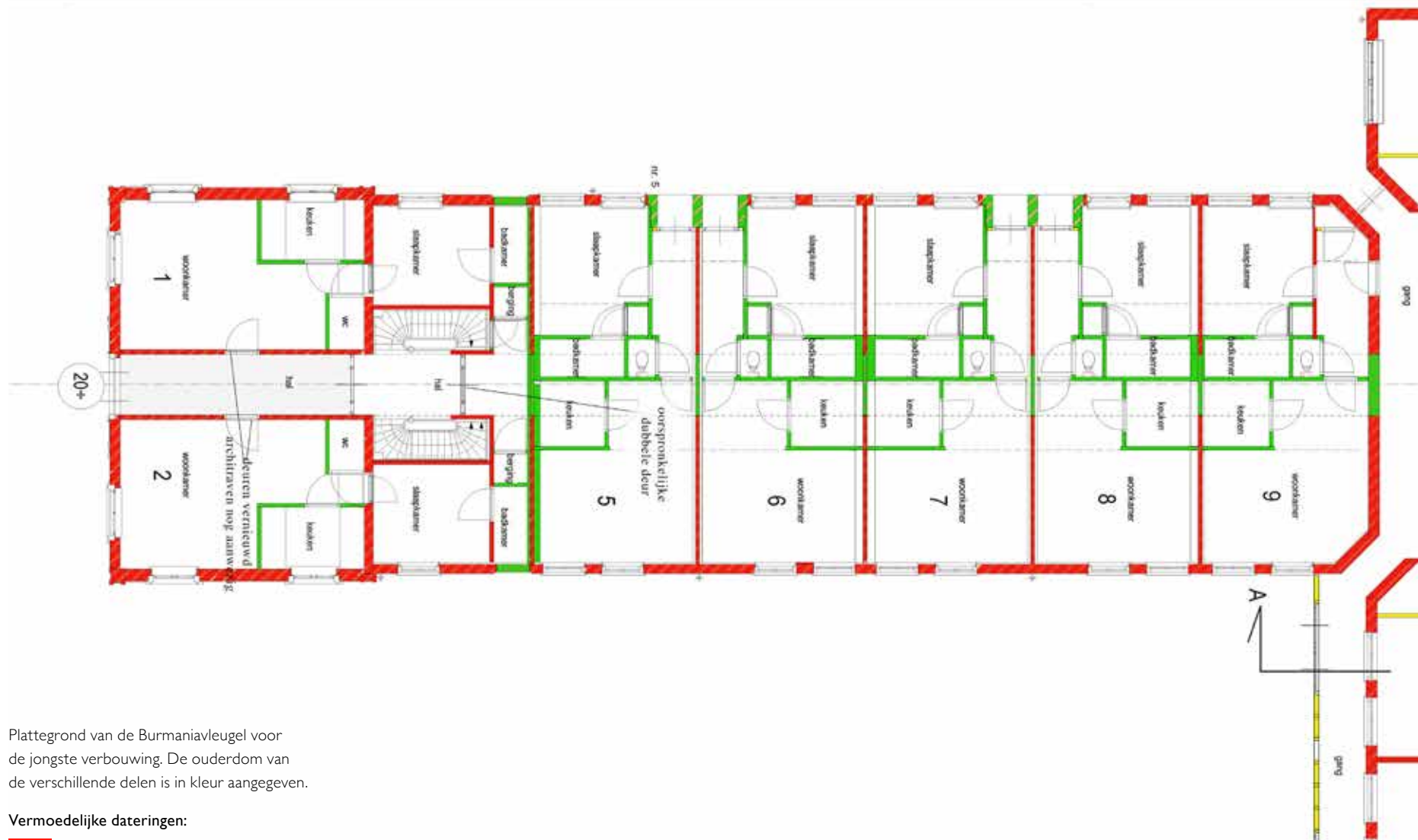
Omdat de bestaande voogdenkamer in de Wiardavleugel moest wijken voor een extra mannesslaapzaal verrees tegelijk met de Julianavleugel een nieuwe. Ook hiervoor leverde De Groot het ontwerp. Het gebouwtje kwam aan de oostkant van de Wiardavleugel en kreeg een min of meer vierkante plattegrond met aan de zuidkant een driezijdige uitbouw met vensters. Het exterieur werd tamelijk sober uitgevoerd, het interieur kreeg met een neorenaissance-uitmonstering daarentegen een representatieve uitstraling.

In 1924 werden aan de oostkant van de Sint Jacobs vleugel zeven kamers gebouwd op de plaats van het “Wasch-huis” en de “Droog-kamer” (zie de plattegrond op pag. 18), de Sint Jacobsgang werd daarbij doorgetrokken. Van het “Ketelhuis” dat in de Wiardavleugel aan de “Droog-kamer” grensde werd een slaapzaal gemaakt. Er kwamen ook twee erkeruitbouwen tot stand: een aan de westzijde van de Wiardavleugel voor de toenmalige mannenverblijven, en een voor de vrouwen in de Auckamatuin aan de zuidzijde van Sint Jacobs vleugel. Waarschijnlijk was huisarchitect De Groot verantwoordelijk voor het ontwerp.

Onder leiding van architect Meek vond in 1939 opnieuw een verbouwing plaats. Daarbij werd de zuidgevel van de St. Jacobs vleugel tussen de Minnemavleugel en de Auckamavleugel iets naar voren gebracht. Er werden in dit gedeelte twee zalen en een kamer voor zieken gebouwd. Boven de laatste, die iets voor de zalen uitsprong, herplaatste men het fronton en de klokkenstoel met uurwerk van de oorspronkelijke entreepartij. Ook werden vier nieuwe kamers voor weduwen gebouwd. Rond 1960 kreeg de Auckemavleugel een verdieping met een plat dak. Er kwamen onder meer tien logeerkamers voor gasten

van bewoners van het gasthuis. De vormgeving van de Auckamavleugel ging daarmee sterk afwijken van die van de overige dwarsvleugels. (De portieken op deze afbeelding(en) zijn van later datum.)

Nog ingrijpender waren de veranderingen in de tweede helft van de jaren '60. Daarbij werd de Burmaniavleugel sterk gemoderniseerd en aangepast aan de toenmalige woonwensen van ouderen. De tien één-kamerwoningen maakten plaats voor vijf appartementen met een woonkamer, een slaapkamer, een keukentje, een badkamer en een toilet. De middengang verdween.

Elke woning kreeg een eigen toegang in een portiek aan de westkant van de vleugel. Deze veranderingen stonden onder leiding van architectenbureau Wiersma.

Ketelhuis

Vanaf 1937 werden zowel het Nieuw als het Oud Sint Anthony Gasthuis, het bestuurs-huis en het ziekenhuis verwarmd vanuit een nieuwgebouwd centraal gelegen ketelhuis. Het verrees aan de Wijde Gasthuissteeg op het achterste deel van de erven van Grote Kerkstraat 45, 47, en 49 die inmiddels ook in het bezit van het Gasthuis waren gekomen.

Het kwam van de tekentafel van architect Meek. Hij ontwierp een sober gebouw met een forse schoorsteen. Een gevelsteen met gouden bel geeft aan dat het om een gebouw van het Gasthuis gaat. De stookketels

stonden in een vier meter diepe kelder, de kolen werden op de begane grond bewaard.

In de vroege jaren zeventig verving een installatie op gas de oorspronkelijke die op kolen gestookt werd.

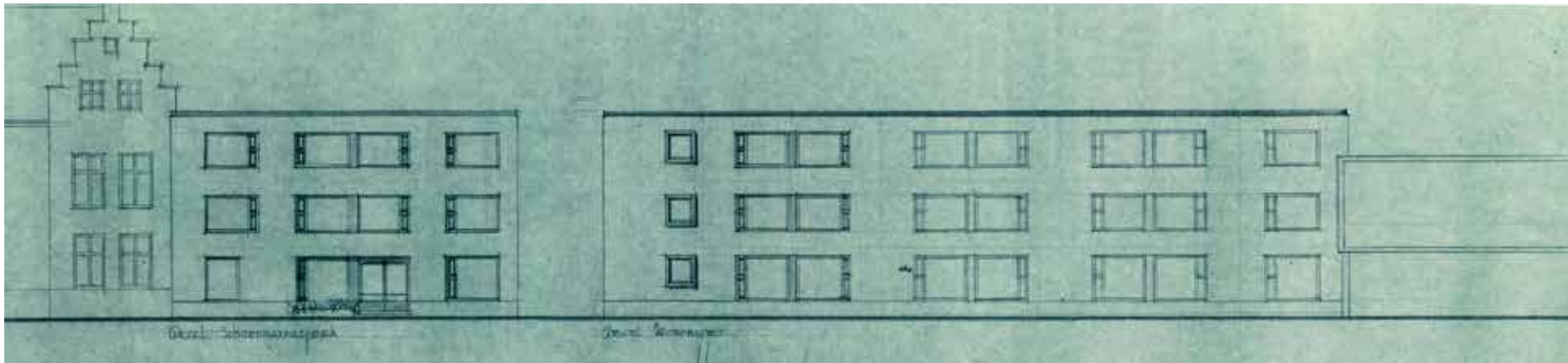
Het hoekpand Perkswaltje Pijlsteeg in c. 1935.
Het huis heeft nog twee ingangen: een, links achter de lantaarnpaal, gaf toegang tot de winkel in de Pijlsteeg en een aan het Perkswaltje voor de bovenwoning. Ook de Naauwe Gasthuissteeg is nog zichtbaar tussen het tweede en derde pand vanaf de hoek.

Huisvesting van proveniers in individuele woonhuizen

Hoewel met de bouw van de Julianavleugel in 1910 de opnamecapaciteit van het gasthuis sterk vergroot was, bleek deze al spoedig onvoldoende te zijn. Verschillende vrouwen bleven na het overlijden van hun echtgenoot noodgedwongen in kamers voor gehuwden wonen omdat er geen ruimte voor weduwen beschikbaar was. In 1916 kocht het Gasthuis daarom Grote Kerkstraat 49 aan en richtte het zo in dat er vier echtparen in gehuisvest konden worden. Een jaar later verwierf het bovendien een winkelhuis op de hoek van de Pijlsteeg

en het Perkswaltje en het woonhuis in de Pijlsteeg daarnaast. Deze twee panden waren met elkaar verbonden via doorbraken in de tussengevel op alle drie de bouwlagen.

Bouwheer van beide huizen was antiquair A.C. Beeling geweest. (Deze had ook vijf aangrenzende éénkamerwoningen in de Pijlsteeg en twee bergplaatsen aan de Naauwe Gasthuissteeg achter het complex in zijn bezit. Het Gasthuis kocht ook deze aan. Deze gebouwen zouden in 1928 plaats maken voor het Sint Anthony Ziekenhuis.) Het woonhuis aan de Pijlsteeg was in 1906 gebouwd in de voor die tijd karakteristieke

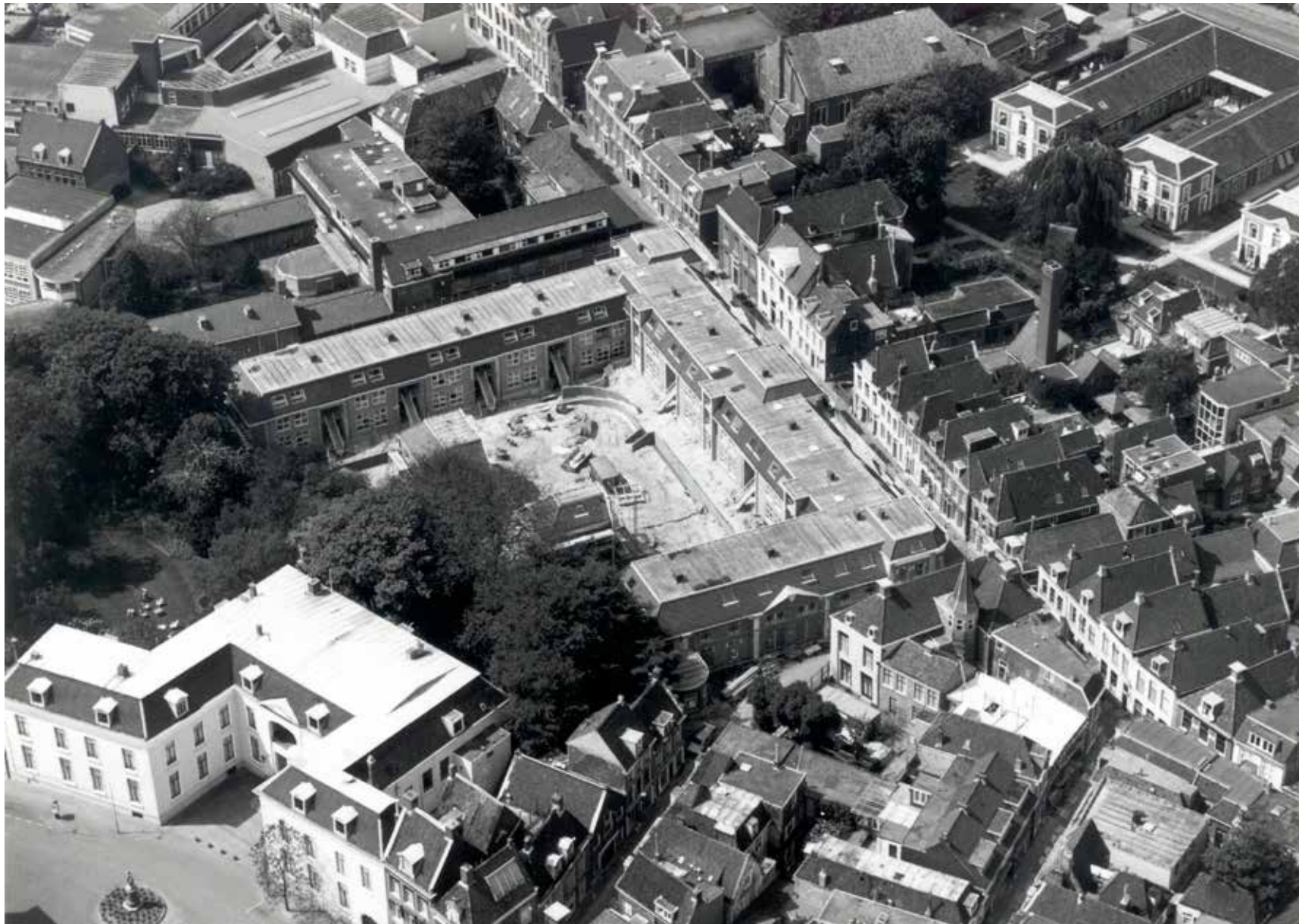
bouwwijze die een overgang vormt tussen de negentiende-eeuwse historiserende bouwstijlen en de jongere Jugendstil en art nouveau; de winkel met bovenwoning op de hoek die vier jaar later tot stand kwam leunt sterker tegen die laatste stijlen aan. Men richtte de winkel in als “conversatie-zaal” voor de mannelijke bewoners van het Nieuw Sint Anthon. (Deze ruimte is later, waarschijnlijk in 1959, ook als woonruimte ingericht.) In de rest van de woningen bracht het Gasthuis een echtpaar en acht weduwen onder.

Uitbreidingsplannen Sint Jacobsvleugel

Er zijn enkele plannen geweest de Sint Jacobsvleugel te vergroten en daarmee meer allure en massa te geven. De Groot wilde in 1915 het middendeel van de vleugel vervangen door een monumentaal gebouw van twee verdiepingen in de stijl van het Hollands classicisme. De entree zou geaccentueerd worden door deze enigszins vooruit te laten springen en te voorzien van een fronton met de gasthuisbel in het timpaan. Een torentje erboven moest het schilddak bekronen. Architectenbureau J.E. Wiersma kwam in 1960 met een modernistisch ontwerp.

Uiteindelijk werd geen van deze plannen uitgevoerd en bleef het exterieur van de vleugel aan de Groeneweg op enkele kleine ingrepen na in de oorspronkelijke staat gehandhaafd.

Het voormalige Gasthuis werd in de jaren 1980 grotendeels gesloopt en verbouwd tot wooneenheden.

4

Ontwikkelingen in de tweede helft van de 20e eeuw

In de toch al woelige geschiedenis van het Gasthuis was de periode tussen 1950 en 1990 een van de meest turbulente. Maatschappelijke ontwikkelingen maakten in dat tijdvak ingrijpende veranderingen noodzakelijk in de doelstellingen en het voorzieningenaanbod van het Sint Anthoon. Door de Noodwet Ouderdomsvoorziening (de latere AOW) in 1947 en betere pensioenvoorzieningen kregen ouderen meer te besteden. Tegelijkertijd stegen de personeels- en onderhoudskosten van het Gasthuis sterk. Het eeuwenoude systeem van *proveniers* die zich voor hun verdere leven in het gasthuis inkochten, kon daarvoor vanaf het midden van de jaren 1950 niet gehandhaafd blijven. Bewoners huurden voortaan woonruimte en konden tegen betaling maaltijden verstrekt krijgen. Voor nieuwe huurders was daarom een zeker minimuminkomen vereist; personen met een inkomen boven een bepaald bedrag werden daarentegen niet meer opgenomen. (Al in 1880 was besloten dat toekomstige bewoners van het Nieuw Sint Anthony Gasthuis die geen huur hoefden te betalen, wel een klein pensioen moesten hebben. Voor echtparen moest dit minimaal fl 2.00 per week bedragen en voor alleenstaanden fl 1,25. Deze maatregel voorkwam destijds dat het gasthuis zich ontwikkelde tot armhuis.)

In de volgende decennia ging de landelijke en de provinciale overheid, onder meer in de vorm van de Wet op de Bejaardenorden uit 1963 en de Nota Bejaardenbeleid uit 1970, in toenemende mate de regie voeren over de manier waarop de huisvesting, zorg en verpleging van ouderen vorm moest krijgen.

De autonomie van het Gasthuisbestuur kalfde steeds verder af en de organisatie

was genooddaakt zich te bezinnen op de toekomst. Het maakte daarvoor plannen met het bestuur van De Hofwijck, van oorsprong het gasthuis van de hervormde diaconie, dat zich ontwikkelde tot een verzorgings- en verpleeghuis. Het grensde in de Grote Kerkstraat aan het Oud Sint Anthoon. Tussen 1973 en 1985 probeerden beide besturen in onderling overleg tot een taakverdeling te komen. Daarbij zou ter plaatse van het oude gasthuis, de Sint-Anthonyschool en een deel van de tuin van het Stadhouders Hof een nieuw verzorgingshuis worden gebouwd, terwijl op de locatie van De Hofwijck en bij het Nieuw Sint Anthony Gasthuis zogeheten aanleunwoningen zouden verrijzen. De bewoners daarvan konden gebruik maken van de diensten van het verzorgingscentrum, terwijl ze verder redelijk zelfstandig bleven wonen. Architectenbureau Bonnema leverde daarvoor een ontwerp. Het lukte echter niet deze plannen te realiseren.

Het Gasthuis had zich inmiddels diepgaand bezonnen op zijn doel, taken en plaats binnen de stedelijke voorzieningen voor ouderen en besloot zich voortaan te beperken tot de exploitatie van wooneenheden voor zelfstandig wonende senioren die geen of weinig zorg behoeven. De verzorgingsafdeling werd daarom in 1987 opgeheven, de bewoners ervan verhuisden naar nieuwbouw van De Hofwijck aan de Dirk Zeperweg. Ook bleek een verantwoorde exploitatie van het te moderniseren Oud Sint Anthony Gasthuis onmogelijk, het gebouw werd daarom verkocht aan de Leeuwarder Vereniging voor Volkshuisvesting. Achter de monumentale gevelwanden realiseerde deze na een ingrijpende verbouwing een appartementencomplex.

De woningen in de Auckama- en die in de Minnemavleugel kregen een ingang aan de tuinzijde

Gang aan de zuidzijde van de Sint Jacobsvleugel

Vooruitlopend op de verwachting dat het Sint Anthoon de functie van verzorgings-
tehuis zou verliezen, liet het Gasthuis
het organisatieadviesbureau Twynstra en
Gudde in 1985 een onderzoek uitvoeren
naar toekomstperspectieven voor de
gebouwen. Dit concludeerde dat herinrich-
ting ervan tot een complex van zelfstandige
bejaardenwoningen in combinatie met een
aantal gemeenschappelijke voorzieningen
zoals een recreatieruimte en centrale
wasgelegenheid, haalbaar zou zijn.
Van Manen en Zwart Architecten maakte
een ontwerp waarbij de woningen in de
laagbouw van de Auckama- en Minnema-

vleugel vergroot werden ten koste van de
middengangen. Deze woningen omvatten
een woonkamer met open keuken, een
slaapkamer, toilet en badkamer. Ook in de
Sint-Jacobsvleugel verdween de midden-
gang. De woningen daar kregen twee
slaapkamers. Over de hele lengte van deze
vleugel kwam aan de zuidelijke tuinzijde een
gang waar de entrees van de woningen op
uitkomen. De algemene voorzieningen in de
Wiardavleugel en de logeerkamers op de
verdieping van de Auckamavleugel werden
via deze gang bereikbaar. Ook de woningen
in de Julianavleugel werden vergroot ten
koste van de middengang. Bij deze renovatie

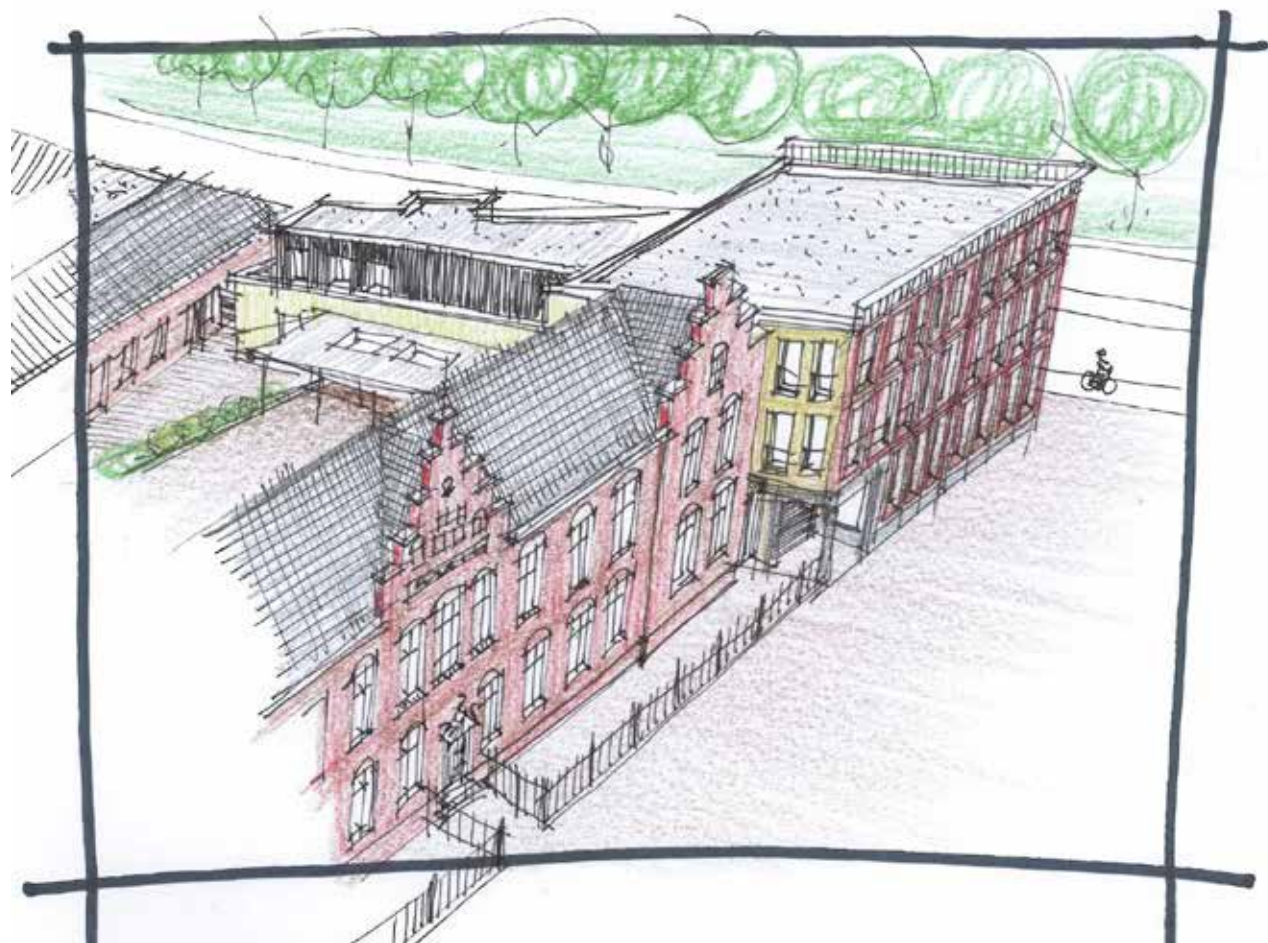
werden de woningen geïsoleerd en ver-
dween de verbinding tussen de Juliana- en
Wiardavleugel. Bouwbedrijf Friesland
voerde in 1988 en 1989 de verbouwing uit;
op 27 april 1990 opende burgemeester Te
Loo het vernieuwde gasthuis. De stichtings-
kosten bedroegen fl 134.000 per woning,
Volkshuisvesting en Monumentenzorg
subsidieerden elke woning met fl 64.500.
Met de vijf al eerder vergrote woningen in
de Burmanivleugel telde het Nieuw Sint
Anthony Gasthuis begin 1990 48 ruime,
zelfstandige woningen.

Integratie van verschillende panden tot de Perkflat

Ook het voormalige ziekenhuiscomplex,
het hoekpand Pijlsteeg-Perkswaltje en het
daartussen gelegen Pijlsteeg 25 werden
aangepast aan de nieuwe doelstellingen van
het Sint Anthoon. Eveneens onder leiding
van Van Manen en Zwart integreerde men
deze panden tussen 1988 – 1991 tot de 11
appartementen omvattende Perkflat.

De vijf kernwaarden in relatie tot het gebouw

Betrokkenheid

(Sociale) omgeving

- Gezamenlijke voorzieningen
- Contact en binding met je omgeving
- Meer openheid achterzijde (Groenewegzijde betrekken)
- Zorg
- Keuze voorzieningen en inrichting (omgeving)

Geborgenheid

Je prettig voelen in je eigen omgeving

- Comfort
  - Goede verwarming en goede isolatie
  - Goede luchtkwaliteit (ventilatievoorzieningen)
- Ruimtelijke kwaliteiten
  - Goede afmetingen en verhoudingen
  - Mooi
  - Voldoende licht
- Veiligheid, toezicht
  - Openheid, zichtlijnen, licht, geen donkere hoekjes

Duurzaamheid

Toekomstgericht / lange levensduur

- Duurzaam materiaalgebruik
- Groen
- Lager energiegebruik
  - Goede isolatie
  - Moderne installaties en technieken
- Mogelijkheden tot ontmoeting (sociale duurzaamheid)

Klantgerichtheid

Afstemmen op doelgroep

- Wensen en eisen doelgroep(en)
  - Inpassen gewenste functies / uitbreiden
  - Optimaliseren ruimtegebruik, inrichting en afmetingen
- Flexibiliteit in inrichting

Zelfstandigheid

Eigen woningen met eigen toegang

- Woningtoegangen niet op centrale gang
- Verwijderen Jacobsgang
- Aanpassen centrale hal kopgebouwen

Alle basisvoorzieningen in eigen wooneenheid

- Eigen berging/logeerruimte
- Privétuin
- Zelfstandige installaties per wooneenheid

Adviesbureau INBO formuleerde de belangrijkste elementen waaraan de gebouwen van het Gasthuis zouden moeten voldoen

Voorbereiding

Al relatief kort na de verbouwing van het gasthuis aan het eind van de jaren 1980 realiseerde het bestuur van het Sint Anthoon zich dat het gasthuis op termijn niet meer zou voldoen aan de groeiende eisen die de doelgroep stelde. Om daarop in te kunnen spelen gaf het in 2010 aan INBO, een bureau dat adviseert op het gebied van woning- en utiliteitsbouw, opdracht een toekomstvisie te ontwikkelen voor de komende twintig jaar. Het bureau voerde daartoe een bouwtechnische schouw uit, organiseerde sessies met huurders, bestuurders en medewerkers en ondervroeg bewoners naar hun woonwensen

en leefstijl en onderzocht trends en ontwikkelingen in de Leeuwarder woningmarkt.

Als belangrijkste elementen waar de gasthuisgebouwen aan zouden moeten voldoen stelden betrokkenen samen vijf kernwaarden op. Op basis daarvan formuleerde het bureau meer en minder ambitieuze bouwstenen die richtinggevend zouden moeten zijn voor beslissingen over de toekomst. Daartoe behoorde onder meer de realisatie van royale, comfortabele woningen die naast een slaapkamer ook een werk- annex logeerkamer omvatten. Ook zou het Gasthuis het

groeiende autobezit onder senioren moeten faciliteren met parkeerterrein. Bovendien diende het complex diverse voorzieningen voor ontplooiing, sport en recreatie te bieden. De tuin zou vergroot en heringericht moeten worden, onder meer door de integratie van het Perkswaltje en de aanleg van een wintertuin. Hoewel het authentieke, historische karakter van het gebouw het verdiende gekoesterd te worden, stelde het bureau verschillende architectonische ingrepen voor. Het verbeteren van de uitstraling van de gevel aan de Groeneweg en het maken van een 'echte' hoofdentree waren enkele daarvan.

Mede op basis van de mogelijkheden op de vastgoedmarkt ging het bestuur vanaf 2011 plannen ontwikkelen om de uitkomsten van het INBO-rapport te concretiseren. Traditiegetrouw schakelde het daarbij vooraanstaande deskundigen in: J.O.N.G. architecten uit Lemmer (voorheen Jelle de Jong architecten) en Adema Architecten uit Dokkum. Dit laatste bureau, gespecialiseerd in restauraties en herbestemmingen, ontwikkelde plannen voor diverse panden aan de Grote Kerkstraat, de Pijlsteeg en het Perkswaltje. Hier wilde het Gasthuis bestaande seniorenwoningen renoveren en een reeks in slechte staat verkerende

panden inrichten tot zelfstandige, individuele woningen. Een deel daarvan moest het overigens nog verwerven. J.O.N.G. architecten richtte zich op de aanpassingen en de herinrichting van het Nieuw Sint Anthony Gasthuis. Dit architectenbureau geniet een uitstekende reputatie als het gaat om renoveren en eventueel herbestemmen van monumentale panden. Om te kunnen voorzien in voldoende parkeervoorzieningen overwoog het Gasthuis aanvankelijk samen met de Fryske Akademy het congrescentrum van de Akademy om te bouwen tot een parkeergarage. Dit Aljemint, de vroegere Noorderkerk, ligt

tussen beide instellingen. J.O.N.G. architecten onderzocht de mogelijkheden daartoe en ontwikkelde plannen voor een transparante parkeergarage. Omdat de bereikbaarheid daarvan consequenties had voor de binnentuinen van beide instellingen vroeg het bureau landschapsarchitect Els van der Laan van het bureau NO.OORDPEIL mee te denken over een visie daarop.

Op de begane grond kon een doorgang door de parkeergarage de tuin achter het Coulonhûs links op de afbeelding, verbinden met die van het gasthuis, centraal daarop. Zo zou het tracé van het

aan het eind van de negentiende eeuw gedempte watertje naar de Oldehoofster waterpijp weer zichtbaar gemaakt worden en een grote aaneengesloten groene long ontstaan. Daarmee was een visie ontwikkeld voor een integrale aanpak van het gebied begrensd door het Coulonhûs van de Akademy in het westen, het Schoenmakersperk in het oosten, de Groeneweg in het noorden en de Grote Kerkstraat in het zuiden. Bij uitvoering ervan zou een gasthuiscomplex ontstaan dat vrijwel het hele bouwblok tussen het Schoenmakersperk en de Doleestraat omvatte.

Omdat de Akademy er uiteindelijk voor koos het congrescentrum te bestemmen voor werkplekken, ging de realisatie van dit plan echter niet door en beperkte men zich tot de bezittingen van het Gasthuis. (Deze zijn op de afbeelding blauw gekleurd.) De behoefte aan parkeer ruimte moest het Gasthuis op een andere manier zien op te lossen. De onbebouwde ruimte op de hoek van het Schoenmakersperk en Groeneweg bood daarvoor een mogelijkheid. Hier was ruimte voor een parkeerkelder met appartementen en gemeenschappelijke ruimtes voor de gasthuisbewoners erboven. Zo kon men ook een te verwachten verlies aan woningen in het te moderniseren gasthuis compenseren.

Door heringericht Perkswaltje en een nieuwe binnentuin in het bouwblok Perkswaltje-Pijlsteeg-Grote Kerkstraat-Wijde Gasthuissteeg aan te laten sluiten op de tuin van het Nieuw Sint Anthoon konden de verschillende tuindelen tot een geheel gesmeed worden.

In februari 2013 kon het gasthuisbestuur globale plannen presenteren voor deze uitbreiding en renovatie. Bewoners, personeel, omwonenden en gemeenteraad reageerden enthousiast.

Het omvangrijke project zou gefaseerd en onder leiding van de twee architectenbureaus uitgevoerd worden, terwijl tuinontwerper Nico Kloppenborg uit Mantgum de verschillende tuinen voor zijn rekening ging nemen. Het actualiseren en in oude staat herstellen van historische tuinen is zijn specialiteit.

Renovatie en herbestemming van de huizen aan de Grote Kerkstraat en de Pijlsteeg vond plaats tussen 2013 en 2015. (Dit onderdeel is beschreven in *Het Carré*.) Verschillende

panden aan het Perkswaltje werden in de loop van 2018 aangepakt. Siebe van Seijen trad daarbij namens Adema Architecten op als projectarchitect. Voor het vernieuwen en uitbreiden van het Nieuw Sint Anthoon tekende Kees de Haan namens J.O.N.G architecten.

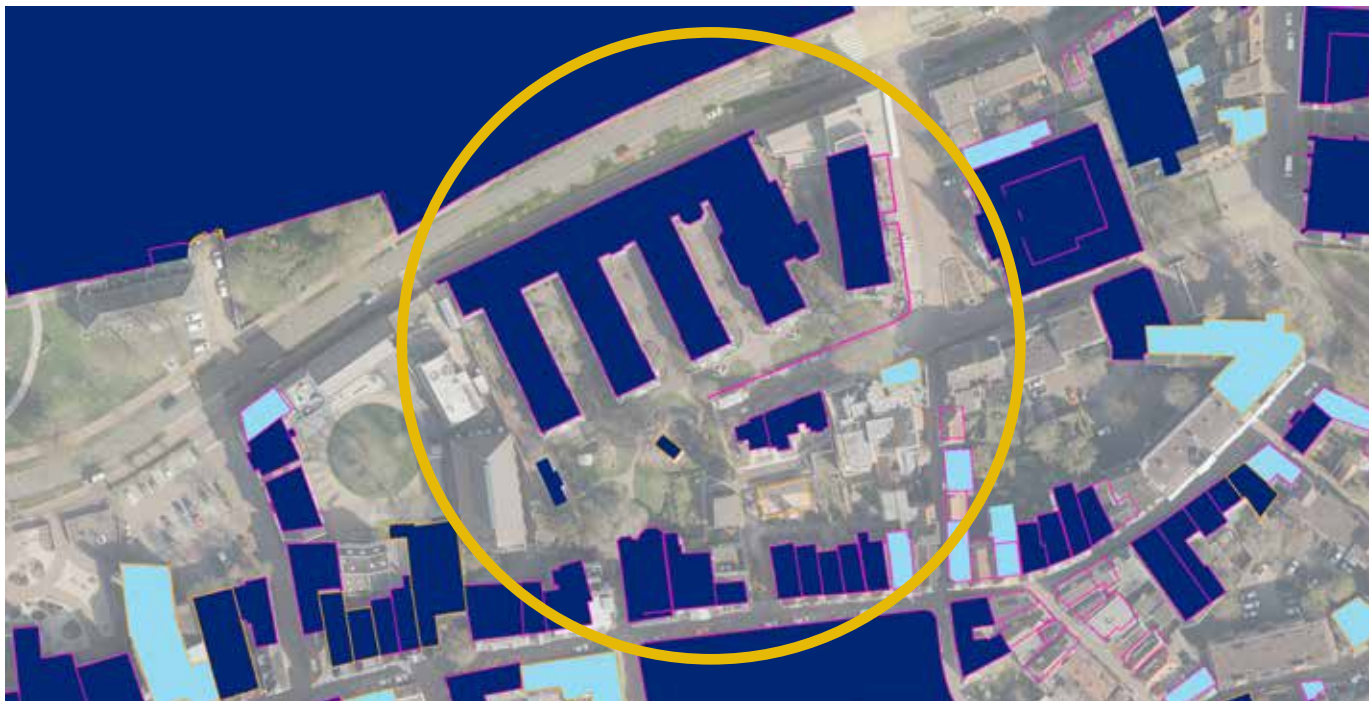
Ruim voor het begin van de eigenlijke renovatie stopte het bestuur de verhuur van leegkomende woningen. Deze kwamen daarmee beschikbaar als tijdelijke woonruimte voor bewoners die hun appartement wegens de verbouwing moesten verlaten. Het merendeel van hen kon vervolgens direct doorschuiven naar een gerenoveerd appartement, een kleiner deel moest noodgedwongen twee keer verhuizen. Bij de uitvoering waren verschillende bouwbedrijven betrokken. Een bouwteam bestaande uit voogden en vertegenwoordigers-deskundigen van het gasthuisbestuur, medewerkers van de architectenbureaus en de aannemer(s) begeleidden de bouw. Nadat de gemeente de diverse vergunningen had verleend kon het omvangrijke project gefaseerd van start gaan.

locatie toekomstige parkeergarage

locatie toekomstige binnentuin

Op deze uitsnede van de monumenten-informatiekaart van de gemeente Leeuwarden is het plangebied globaal aangegeven.

Monumentale aspecten

Vanwege hun architectuur- en cultuurhistorische waarde zijn het Nieuw Sint Anthony Gasthuis en vrijwel alle andere vernieuwde panden door het rijk of de gemeente aangewezen als beschermd monument. De eerste zijn hier donkerblauw gekleurd, de tweede lichtblauw. Bovendien had de overheid deze en andere elementen als “beeldbepalend” (paars omrand) of “structuurbepalend” (okerkleurig omrand) gekwalificeerd. Dit laatste houdt onder meer in dat ze door hun architectonische kwaliteiten en plaats in de stedenbouwkundige structuur het beeld van hun omgeving in hoge mate be-

palen. Ook vallen alle gebouwen binnen het beschermd stadsgezicht.

Om de aspecten die geleid hebben tot deze kwalificaties goed mee te kunnen wegen bij de besluitvorming over planologische en bouwkundige ingrepen, moesten de gebouwen zorgvuldig onderzocht en geïnventariseerd worden. Alvorens definitieve verbouwplannen konden worden vastgesteld is daarom bouwhistorisch onderzoek verricht. Het belangrijkste doel daarvan was het vastleggen van de bouw- en bouwgeschiedenis. Deze is zo goed mogelijk gereconstrueerd door onderzoek aan de

gebouwen zelf in combinatie met onder meer het bestuderen van bouwtekeningen, (stads)plattegronden en fotomateriaal. Het goed toegankelijke archief van het Gasthuis, waarin veel documentatie betreffende verbouwingen uit het verleden aanwezig is, was voor dat laatste een belangrijke bron.

Bouwhistoricus drs. F.J. van der Waard van het *Bureau voor bouwhistorisch onderzoek, documentatie en historische nederzettingsmorfologie* onderzocht het Gasthuis minutieus en R. de Vries van *Reitse de Vries Bouwhistorie* deed dat met de afzonderlijke (woon)huizen. Zij brachten de bouw- en gebruiksgeschiedenis

en de belangrijke architectuur- en cultuurhistorische elementen uit verschillende bouwfasen in kaart en leverden gedetailleerde documentatie van elk bouwwerk. Hun onderzoek resulteerde in uitgebreide rapporten waarin zij gemotiveerd aangaven welke delen van elk pand een specifieke monumentale waarde vertegenwoordigde en daarom behouden moesten blijven. Tekeningen, plattegronden en foto's vormden daarvan een essentieel onderdeel. De uitkomsten van deze bouwhistorische onderzoeken waren voor beide architectenbureaus belangrijke bouwstenen bij het vervaardigen van een definitief ontwerp.

De gedeeltelijke sloop van de bestaande gebouwen leverde opnieuw bouwhistorische informatie, bijvoorbeeld over het oorspronkelijke kleurgebruik en andere bij latere verbouwingen verdwenen authentieke details.

Op deze dateringsplattegrond van De Waard is de ouderdom van de verschillende elementen van de Wiardavleugel door kleuren aangegeven.

Vermoedelijke dateringen:

- 1862-'64
- 1909-1910
- 1924
- ca. 1960-'70
- 1988-'90

Sloop en archeologisch onderzoek op de hoek van de Groeneweg

De kwartronde tuinmuur en de leilinden op de hoek van het Schoenmakersperk en de Groeneweg moesten plaats maken voor de nieuwe vleugel met parkeerkelder. Ook een eerder beschreven pand moest daarvoor worden afgebroken. Dit was met het zogeheten Schoenmakerspoortje met de Sint Jacobsvleugel verbonden. Het bouwbedrijf verpakte dit in een staalconstructie, maakte het los en sloeg het op. Nadien herplaatste men dit poortje weer.

Bij de aanleg van de parkeergarage zou de bodem door graafwerkzaamheden tot een diepte van zeven meter beneden het maaiveld worden verstoord. Omdat verwacht kon worden dat daarbij archeologisch waardevolle resten verloren zouden gaan, was onderzoek noodzakelijk. Dit is in opdracht van het Gasthuis in 2014 uitgevoerd door het archeologisch bedrijf *Archeodienst BV* onder leiding van drs. Willem-Simon van de Graaf.

De onderzoekers troffen onder meer sporen aan van enkele grachten die over het terrein hebben gelopen en vonden restanten van activiteiten van leerlooiers en leerbereiders.

Het opgravingsgebied bleek vanaf ca. 1600 bebouwd met bakstenen huizen binnen een perceelsindeling die in grote lijnen gehandhaafd bleef tot de bouw van het Nieuw Sint Anthony Gasthuis. Die bebouwing bestond uit woonhuizen haaks op het Schoenmakersperk en een rij kleine arbeiderswoningen langs de Groeneweg. Achter de woonhuizen vonden ambachtelijke activiteiten plaats.

- ^ Deze blootgelegde restanten van een bakstenen moutoven uit de achttiende of vroege negentiende eeuw wijzen op de aanwezigheid van een ambachtelijke bierbrouwerij.
- < Ze borgen honderden voorwerpen waaronder deze rijk gedecoreerde zonnewijzer.

Vernieuwing van het Nieuw Sint Anthoon

Op basis van de uitkomsten van de verschillende onderzoeken en de kaders die het gasthuisbestuur stelde, ontwikkelde J.O.N.G. architecten een definitief renovatie- en uitbreidingsplan voor het Nieuw Sint Anthony Gasthuis.

Daarbij stond voorop het verbeteren van de woonkwaliteit van de verschillende appartementen en het vergroten van het aantal woningen dat twee slaapkamers heeft. Bovendien moest de levensloopbestendigheid van de individuele woningen en die van het gebouw als geheel verbeterd worden op grond van het eisenpakket van

de WoonKeur: bewoners moeten er zo lang mogelijk gebruik van kunnen blijven maken. Daarnaast was duurzaamheid een belangrijk aspect. Niet alleen in de betekenis van 'lang meegaand', maar ook in de ruime zin van 'rekening houdend met het feit dat energiebronnen, grondstoffen e.d. niet oneindig voorhanden zijn'. Verder dienden de recreatieruimtes verbeterd, de parkeermogelijkheden geoptimaliseerd, moest de uitstraling van het complex aan de Groeneweg versterkt en een representatieve entree gerealiseerd worden.

Bij dat alles moesten de monumentale waarden van het laatnegentiende-eeuwse

en vroegtwintigste-eeuwse complex gerespecteerd en waar mogelijk versterkt worden. Dit onder het motto: "Behouden waar het kan en vernieuwen waar het moet." Met name intern was bij eerdere verbouwingen het monumentale en historische karakter van het gebouw deels verloren gegaan. Omdat het bijdraagt aan het vergroten van de woonkwaliteit was herstel van de kwaliteit van het oude een belangrijke doelstelling van de vernieuwing.

Een passende entree

De oorspronkelijke hoofdingang van het Nieuw Sint Anthony Gasthuis aan de Groeneweg functioneerde na verschillende verbouwingen amper nog als zodanig. De situering ervan was bovendien vanaf het begin af aan ongelukkig: aan een straat die van een smal weggetje een drukke verkeersader was geworden. Het complex ontbeerde daardoor een formele entree.

Het monumentale hardstenen poortje uit 1682 in de Julianavleugel aan het Schoenmakersperk was echter slechts in schijn een ingang: er zat een bergplaats

achter. Na een relatief beperkte ingreep kreeg het gasthuis hier een nieuwe voordeur en daarmee een nieuw en passend adres op een prominente locatie in de stad. De beeldtaal van het poortje is bovendien een zichtbare manifestatie van de identiteit van het gebouw dat het ontsluit. Grenzend aan het ingangsportaal kwamen werkruimtes voor de vaste gasthuismedewerkers.

In de wanden van het ingangsportaal werden aan de al aanwezige tegeltableaus enkele toegevoegd die voorheen elders in het complex waren gebruikt. Ze waren geschilderd naar achttiende-eeuwse gravures.

Vernieuwde appartementen

Projectarchitect Kees de Haan wist in de bestaande vleugels van het Nieuw Sint Anthoon negenendertig royale woningen onder te brengen. Om deze te kunnen vergroten hoefden de bestaande dwarsvleugels niet uitgebreid te worden, maar het bleek wel noodzakelijk ze anders in te delen. De appartementen in de Sint Jacobsvleugel konden ruimer gemaakt worden door de bergingen en de verbindingsgang erbij te trekken.

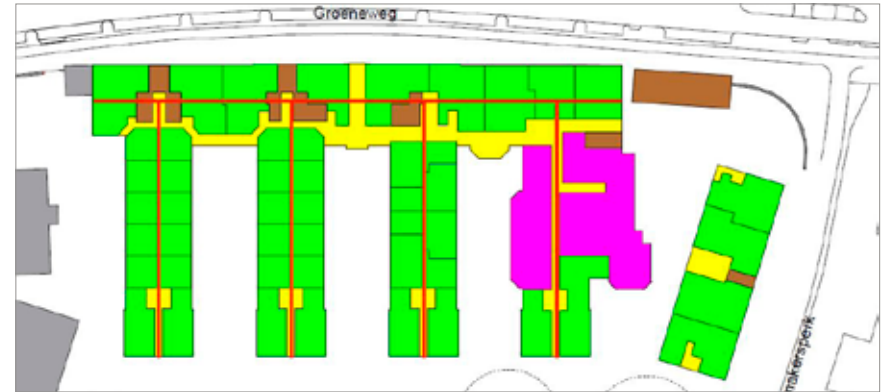
Door het vergroten daalde het totale aantal woningen wel enigszins. Nieuwe appartementen op de verdieping van de Auckamavleugel, ter plaatse van de gezamenlijke ruimtes in de Wiardavleugel en in de toegevoegde Jellamavleugel compenseren dit verlies grotendeels. Het vernieuwde gasthuis telt vierenzeventig woningen, het 'oude' telde achtenveertig, daarvan hadden tweeëndertig één slaapkamer tegen dertig in het vernieuwde.

Niet alleen zijn de woningen vergroot, ook hebben ze aan kwaliteit gewonnen. De woningen op de begane grond hebben een voordeur aan het binnenterrein. (Daarmee is overigens de klassieke situatie in een gasthuis hersteld.) Bijna alle krijgen nu van twee kanten daglicht (enkele in de Wiardavleugel beschikken over een kleine patio als daglichtvoorziening). Tuindeuren bieden vanuit de woonkamers rechtstreeks toegang tot de binnentuin. De badkamers zijn ruimer geworden en de huizen beschikken nu over een separaat toilet. De woningen op de begane grond kregen naast radiatoren vloerverwarming. De praktisch ingerichte keukens zijn voorzien van een inductiekookplaat met afzuigkap en van een

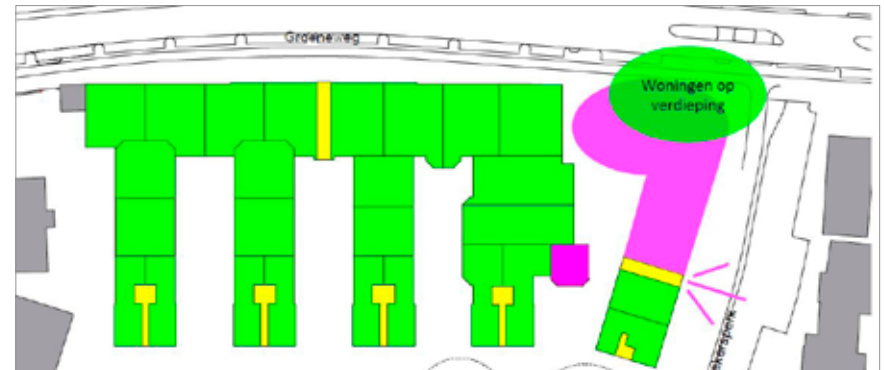
aansluiting voor een vaatwasmachine. Voor een wasmachine en –droger is een afzonderlijke opstelplaats beschikbaar. Deze 'eigen' voordeur, een dito CV-ketel en verbruiksmeters en een inpandige berging in plaats van een externe in de gang langs de Sint Jacobsvleugel, versterken het zelfstandige karakter van elk van de afzonderlijke appartementen.

Zoals gezegd was een belangrijke eis van het Gasthuisbestuur het complex levensloopbestendig te maken. Dat betekende dat alle appartementen geschikt zijn gemaakt voor bewoners die afhankelijk zijn van een scootmobiel, rollator of rolstoel. Ruimere gangen, badkamers en slaapkamers maken een probleemloos gebruik daarvan voor personen met een mobiliteitsbeperking mogelijk. De verdieping van de diverse gebouwen is met een lift bereikbaar. Alle woningen beschikken over een alarmeringssysteem.

Ook duurzaamheid kreeg veel aandacht. Overall maakten voorzetramen plaats voor isolatieglas en werd een zo goed mogelijke thermische en akoestische schil gerealiseerd. Verwarming gebeurt via HR++ CV-ketels.

Bestaande situatie

Nieuwe situatie

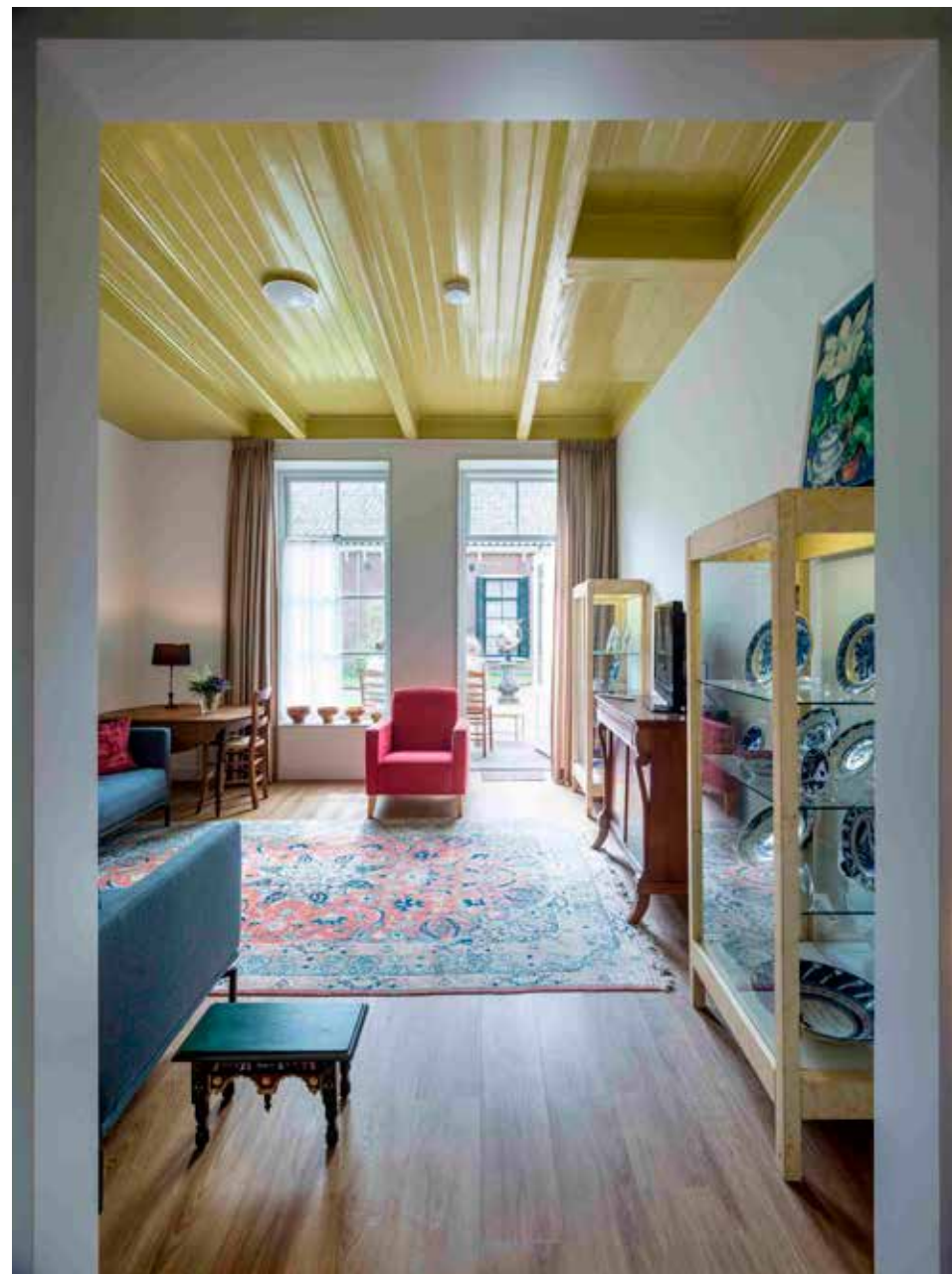

De geschiedenis van de gebouwen is bij deze renovatie deels gevisualiseerd. In de appartementen is de oorspronkelijke middengang van de vleugels herkenbaar gemaakt en zijn oude balklagen waar mogelijk in het zicht gebracht. Op die manier corresponderen de interieurs weer met de grotendeels gawe gevelwanden.

- < De in 1960 aangebrachte verdieping van de Auckamavleugel maakte plaats voor een nieuwe in een contrasterend materiaal dat dit element duidelijk als een recente toevoeging markeert. (Zie ook pagina 38.)

De nieuwe Jellamavleugel

Op de aansluiting van het Schoenmakersperk met de Groeneweg verrees een nieuw gebouw. Het kreeg de naam Jellamavleugel naar Utkia Jellama die het Gasthuis in 1430 de kavel schonk waarop de kerk van het gasthuis in de Grote Kerkstraat stond. Deze nieuwe vleugel omvat op een parkeerkelder, een ruimte voor gezamenlijke activiteiten voor de bewoners en daarboven, verdeeld over twee verdiepingen, vijf appartementen.

Aan de Groeneweg klimt het gebouw zowel in de lengte als in de diepte trapsgewijs op en overbrugt op die manier het hoogteverschil

tussen de lage Sint Jacobsvleugel en de rijzige Julianavleugel.

De rooilijnen van het gebouw volgen die van de vroegere bebouwing. Dat betekent dat het aan het Schoenmakersperk zo'n vier meter voor de Julianavleugel uitspringt. Het plein-achtige Schoenmakersperk kreeg daarmee wel een intiemer karakter, maar de nieuwe vleugel perkte tegelijk het ruime zicht op de Prinsentuin vanuit de smalle Pijlsteeg in. De Jellamavleugel correspondeert én contrasteert met de omliggende gebouwen.

Zoals vrijwel alle panden in de omgeving zijn de gevels aan de openbare weg uitgevoerd in

baksteen. Hier kreeg dat traditionele bouwen een moderne *touch*.

Voorgevels voerde men vaak luxer uit dan zijgevels: de eerste metselde men van rode baksteen, de tweede van de goedkopere gele. Hier zijn beide gevels aan de openbare weg in baksteen uitgevoerd, terwijl de andere aan het binnenterrein gestuct zijn. Het in wildverband uitgevoerde metselwerk is bovendien bijzonder: om en om steekt een stootvoegloze rij rode baksteen enkele centimeters uit voor een laag grijze. Het is een moderne variant van de *speklagen* zoals die in zestiende-eeuws metselwerk wel werden uitgevoerd. Daar wisselen lagen gele baksteen

rode af. (De Julianavleugel is verlevendigd door lagen gele natuursteen.)

Een bijzonder element is ook het kwartronde venster op de hoek van de Groeneweg en het Schoenmakersperk. Dit kan gezien worden als een hommage aan Frederik Stoett die in de negentiende eeuw dergelijke vensters ook in het Oud Sint Anthoon toepaste. De gemeente Leeuwarden stimuleerde toen dergelijke hoekoplossingen bij kruispunten van smalle straten. Deze bevorderen het zicht van weggebruikers en vergemakkelijken de passage. Meestal is de hoek over de hele hoogte afgerond of afgeschuind, bij de Jellamavleugel gebeurde dat alleen op de begane grond.

Bouwactiviteiten
aan de Jellamavleugel.

Op de begane grond van de nieuwe vleugel, met een eigen ingang vanuit de tuin, bevinden zich royale ruimtes voor onderling contact tussen de bewoners en voor gezamenlijke en recreatieve activiteiten. Voorheen waren deze in de Wiardavleugel gesitueerd die op de binnentuin gericht is. Op hun nieuwe locatie bieden ze de bewoners uitzicht op de wereld buiten het gasthuis én krijgt de stad zicht op de wereld binnen het gasthuis. Grote ramen verbinden het verstilde binnenterrein van het gasthuiscomplex met het drukke stadsleven en bieden uitzicht op de Prinsentuin. Er is ook een praktijkruimte voor een fysiotherapeut, een fitnessruimte en een kap- en schoonheidssalon. Op de eerste en tweede verdieping kwamen in totaal vijf ruime appartementen, elk met twee slaapkamers. De grote zaal is verbonden met de centrale gang in de oudere Julianavleugel waaraan ook enkele vertrekken voor gemeenschappelijk gebruik grenzen. De inrichting van de verschillende ruimtes correspondeert met het contrast tussen beide vleugels. Die in de oudbouw stralen de sfeer van een klassieke salon uit, terwijl die in de nieuwbouw een modern, sober karakter hebben. Christien Starkenburg, Studio Slow, gaf deze ruimtes vorm.

- < Bij de renovatie werden diverse kleurstellingen uitgeprobeerd.

Kleuren

Het schilderwerk van een monumentaal pand is een aspect van de monumentale status ervan en voor het wijzigen van gevelkleuren is daarom een vergunning nodig. Bovendien mogen bestaande verflagen alleen verwijderd worden als dat absoluut noodzakelijk is, bijvoorbeeld bij vochtproblemen.

J.O.N.G. architecten verrichtte daarom voor de keuze van het kleurenpalet van het buitenschilderwerk een kleurhistorische verkenning.

De oorspronkelijke negentiende-eeuwse kleuren bepaalden de kleurkeuze voor het binnenschilderwerk mee.

6

Een nieuw Perkswaltje

Zoals hiervoor is aangegeven omvatte het vernieuwingsproject van het Gasthuis ook het bouwblok dat de Wijde Gasthuissteeg, het Perkswaltje, de Pijlsteeg en de Grote Kerkstraat als begrenzing heeft. De rehabilitatie van de woningen in het zuidelijke gedeelte daarvan had al in 2015 zijn beslag gekregen. (De geschiedenis van deze woningen en hun renovatie is beschreven in een eerdere publicatie van het Sint Anthony Gasthuis onder de titel *Het Carré*.) Enkele panden aan de Pijlsteeg en het Perkswaltje moesten in 2018 nog aangepakt worden. Hetzelfde gold voor het ketelhuis in de binnentuin.

De uitgangspunten voor het vernieuwen van deze woningen kwamen uiteraard overeen met die voor het gasthuis zelf: het vergroten van het wooncomfort en de levensloopbestendigheid en het optimaliseren van de duurzaamheid ervan. Ook van deze panden is de bouwhistorie uitgebreid onderzocht en gedetailleerd beschreven. Bouwhistoricus Reitse de Vries en schrijver van dit boek namen dit voor hun rekening. De resultaten van hun onderzoek zijn in vorige hoofdstukken samengevat. Architectenbureau Adema Architecten uit Dokkum tekende voor de ontwerpen, net als bij de overige panden van het Carré.

In Perkswaltje 2, de vroegere “*tuinmanswoning*”, werd het wonen gericht op de tuin zuidelijk van het huis: Via nieuwe tuindeuren is de woonkamer met open keuken daarmee verbonden. Een nieuwe aanbouw met berging en toilet is uitgevoerd in het contrasterende moderne materiaal zink, de vorm ervan herinnert aan de plantenkas die hier tot 1974 stond. De verdieping omvat twee slaapkamers en een badkamer.

Bij de verschillende verbouwingen in het verleden was uit Perkswaltje 12 en 14 de Perkflat ontstaan. De complexe bouw-

Het vernieuwde complex kreeg de naam Abbemavleugel naar een familie die het Gasthuis financieel ondersteunde. (Deze woonde ter plaatse van het huidige Drachtsterplein.) De naam is aangebracht op een plaquette in de Naaue Gasthuissteeg.

geschiedenis in combinatie met de ligging van de gebouwen op de terphelling had geleid tot een onoverzichtelijk en ongestructureerd geheel met niveauverschillen binnen en tussen de verschillende onderdelen. Het in ere herstellen van de Naaue Gasthuissteeg die min of meer in het complex geïntegreerd was, maakte een logische interne organisatie mogelijk. Deze nieuwe Naaue Gasthuissteeg biedt via een hellingbaan vanaf het Perkswaltje toegang tot de appartementen op de begane grond, postkasten, bergingen, het trappenhuis en de lift. (Alleen de hoekwoning hield een eigen ingang, eveneens met hellingbaan.)

Een glazen doos erboven fungeert als luifel voor de verdiept liggende glazen entreepartij en markeert deze.

De steeg zelf veranderde deels in een vide met glazen kap. Het centraal in het gebouw gelegen trappenhuis en een lift verschaffen toegang tot de woningen op de eerste en tweede verdieping. Ook het nieuwe deel van dit trappenhuis en de lift zijn zo transparant mogelijk uitgevoerd om de oorspronkelijke waarde van de gebouwen te herstellen.

Authentieke elementen bleven gehandhaafd.

In totaal konden tien appartementen in de Perkflat gerealiseerd worden. Deze zijn iets minder ruim dan die in de verschillende vleugels van het Nieuw Sint Anthoon. Naast een badkamer, berging en toilet hebben ze een woonkamer met open keuken en een slaapkamer (slechts een appartement beschikt over twee). Enkele beschikken bovendien over een kleine buitenruimte. Twee woningen hebben intern een niveauverschil, verder zijn alle woningen rolstoelvriendelijk.

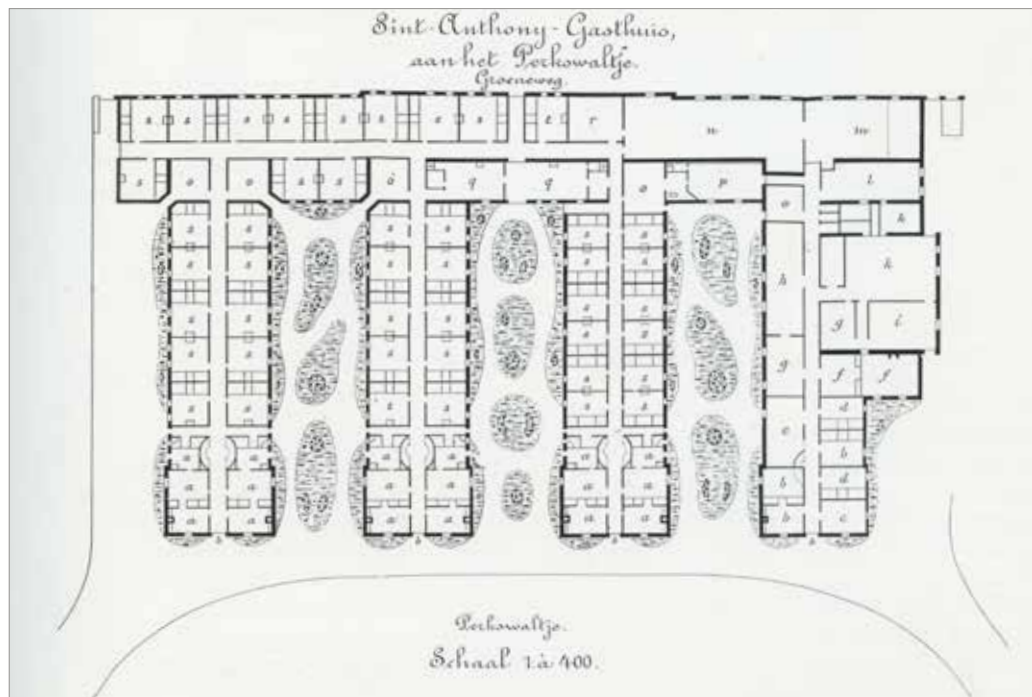
Waar mogelijk zijn oorspronkelijke exterieurelementen die bij latere verbouwingen verdwenen waren, gereconstrueerd. Zo kregen de bovenramen in de oostgevel van het vroegere ziekenhuisje aan de Pijlsteeg hun roedeverdeling en de benedenramen hun luiken terug.

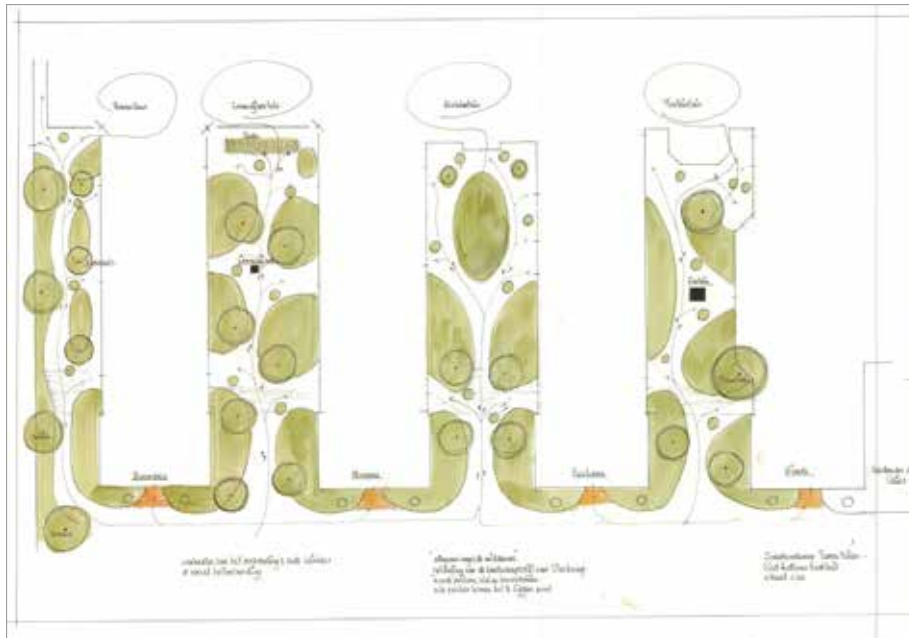
De tuin

Hoewel in dit boek de meeste woorden gewijd worden aan de gebouwen van het Gasthuis wekt het monumentale buiten-terrein van het complex minstens zo veel bewondering als die gebouwen. Bezoekers van de Leeuwarder binnenstad zijn verrast bij het ontdekken van een parkachtig gebied verborgen tussen de bebouwing, van een verstilde groene oase van honderden vierkante meters midden in het drukke stads-centrum. De vernieuwingsoperatie maakte het uitbreiden, herinrichten en integreren van de verschillende onderdelen van deze tuin mogelijk.

Al direct nadat het Nieuw Sint Anthony Gasthuis in 1864 gereed was gekomen liet het bestuur een tuin aanleggen voor de bewoners. De langwerpige tuinen voor en tussen de vleugels van het Nieuw Sint Anthoon bestonden uit golvende smalle grasperkjes langs de gevels en kleine ovale en boonvormige in de grindpaden tussen de vleugels. Wie deze tuinen in landschapsstijl ontwierp is onbekend. Waarschijnlijk was het Gerrit Vlaskamp (1834-1906) die een vergelijkbare opzet maakte voor het oud Sint Anthony Gasthuis. Hij geldt na Lucas Roodbaard als de belangrijkste Friese tuin-architect uit de negentiende eeuw. Twee,

inmiddels monumentale, rode beuken en een dito treurbeuk uit de oorspronkelijke tuin die het Gasthuis in 1857 had gekocht van Anna Charlotte en Catharina Johanna van der Haer bleven bewaard in de ruimte voor de vier paviljoens. (In 1987 adopteerde de Bomenstichting de twee monumentale rode beuken. Helaas moest inmiddels een gekapt worden.) Om het terrein af te bakenen verrees langs het Perkswaltje een hek naar een ontwerp van Herman Rudolf Stoett (1837-1887) de zoon van de bouwmeester van het Nieuw Sint Anthoon.

Na het dempen van het watertje dat de gasthuistuin scheidde van die achter het bestuurshuis, voegde men beide tuinen samen en na de afbraak van een tweetal woningen op de westhoek van de Wijde Gasthuissteeg en het Perkswaltje in 1916 ging ook dit terrein deel uitmaken van de gasthuistuin. Op de plaats van de woningen verrees een tuinpaviljoen voor de bewoners van de kamers in de lage vleugels.

Westelijk ervan bouwde men ruim elf jaar later een prieel voor de proveniers naar een ontwerp van architect W.C. de Groot. De bouw van deze koepels in de eerste

decennia van de vorige eeuw illustreren het belang dat men destijds hechtte aan een enigszins beschaduwd verblijf in de buitenlucht. Vanwege hun cultuur- en architectuurhistorische waarde zijn ze aangewezen als rijksmonument. Bij verschillende nieuw- en verbouwactiviteiten van het gasthuis is de opzet van de tuinen veranderd. Het meest ingrijpend waren de wijzigingen bij de renovatie van het gasthuis aan het eind van de jaren 1980. Een aanleg met heesters en bloemperken maakte toen plaats voor een tuinplan in een formele stijl met geschoren buxushaagjes in geometrische patronen.

Voor deze uitbreiding van de tuin en voor de herinrichting van de tuinen tussen en voor de vleugels van het sint Anthoon deden de voogden een beroep op tuinarchitect Nico Kloppenborg. Hij is gespecialiseerd in historische tuinen en parken en drukt al vanaf de jaren negentig zijn stempel op de gasthuistuinten. De benadering van Kloppenborg is wel als *slow gardening* gekarakteriseerd. De uitvoering van zijn plannen is een gestaag proces van steeds relatief kleine ingrepen die hij vooraf met de vaste tuinman Brugt Bouma en de voogden van het gasthuis bespreekt. Zij maken samen regelmatig een ronde

door de tuin om de wensen en ontwikkelingen te bespreken.

Met zijn ontwerp voor de tuinen bij het gerenoveerde nieuw Sint Anthoon keerde Kloppenborg tot op zekere hoogte terug naar Vlaskamps oorspronkelijke opzet. In de paden langs en tussen de gevels van de zijgevels liet hij perken van verschillende grootte in organische vormen opnemen. Met uitzondering van die westelijk van de Burmaniavleugel, werden er kleine bomen in geplant die goed gesnoeid kunnen worden. (Omdat onder de tussentuinten waterkelders liggen, kunnen daar geen

bomen geplant worden die diep wortelen.) Ook de keuze voor kleurige beplanting en de toepassing van exotische gewassen verwijst naar Vlaskamp. Een ovaal perk voor de vroegere zuidelijke ingang van de Sint Jacobsvleugel accentueert deze. Ook de bomen aan weerskanten van die ingang zoals die hier vroeger stonden, keerden terug. Bestaande elementen zoals een zonnewijzer tussen de Burmania- en Minnema-vleugel en een fontein tussen de Auckama- en Wiardavleugel bleven gehandhaafd. De as die de koppaviljoens vormen, kreeg een extra accent door er aan weerszijden bomen naast te planten.

Een *parterre de broderie* vormt een bijzonder sierelement bij de Julianavleugel. Hier is *ilex cremata* (in plaats van het kwetsbare *buxus*) geplant in een patroon dat ontleend is aan een ontwerp van de uit Leeuwarden afkomstige Hans Vredeman de Vries (1527-1609). Deze wetenschapper en kunstenaar publiceerde onder meer de eerste geheel aan tuinen gewijde prentserie. De *parterre* van geometrische velden is aangelegd alsof het een plattegrond in vogelvlucht is, een manier van vormgeven die de perspectief-tekenaar Vredeman de Vries in zijn prenten vaak toepaste. Klinkerpaden leiden naar de verschillende appartementen en bieden voldoende ruimte om voor de tuindeuren een klein privégebied te creëren.

In 2014 verwierf het Gasthuis het Perkswaltje en de Wijde Gasthuissteeg en renoveerde het de panden van het bouw-blok dat die straten samen met de Pijlsteeg en Grote Kerkstraat vormen. Dit bood de mogelijkheid de gasthuistuin uit te breiden en het binnenterrein van dit Carré daarin te integreren.

< Een deel van de binnentuin van het Carré

Het volgebouwde en verloederde binnenterrein van het Carré is in 2015 getransformeerd tot een royale tuin voor gezamenlijk gebruik en kleine privétuinen achter de huizen. Nico Kloppenborg herstelde het historisch gegroeide verkavelingspatroon van het gebied: vroegere stegen keerden als paden terug, een rij geleide haagbeuken markeert de plaats van een serie eenkamerwoningen. In zwarte, stalen profielen is het contour van een van de vroegere bijgebouwen aangegeven.

Op dit binnenterrein was in 1937 een ketelhuis verzezen dat het oude gasthuis aan

de Grote Kerkstraat en het nieuwe aan het Schoenmakersperk via een buizensysteem van warmte voorzag. Dit was inmiddels overbodig geworden omdat het oude gasthuis was verkocht en de appartementen over een individueel cv-systeem beschikken. Om de woningen rond het gebouw meer lucht en licht te bieden wilde het Gasthuis het afbreken. Maar omdat het een structuurbepalend element in het beschermd stadsgezicht was, werd de toekomst ervan onderwerp van langdurige discussies tussen allen die bij de renovatie betrokken waren. Uiteindelijk gaf de woonkwaliteit voor de omwonenden de doorslag en is gekozen voor een gedeeltelij-

ke afbraak. Het souterrain werd onder meer bestemd als berging voor de fietsen van de bewoners van het Gasthuis. Het is via een hellingbaan aan de noordzijde bereikbaar. Een deel van de schoorsteen bleef behouden en kreeg een metalen opbouw. De oorspronkelijke cijfers met het bouwjaar 1937 en de gevelsteen met het logo van het Sint Anthoon werden opnieuw aangebracht. Op de voormalige 'beletage' kwam een terras als ontmoetingsplaats voor de bewoners. De kleur van de beplanting ernaast herinnert aan de oorspronkelijke functie van het gebouw: rood als het vuur dat er eens brandde.

Na de sloop van het ketelhuis konden ook de tuinen achter de huizen aan het Perkswaltje worden heringericht. De Kromme Elleboogsteeg verbindt de (gereconstrueerde) Naauwe en Dichte Gasthuissteeg met de Wijde Gasthuissteeg. Achter de huizen aan de Grote Kerkstraat loopt de Tipelsteeg.

Voor de huizen aan het Perkswaltje lag in de negentiende eeuw een voetpad en elk huis bezat een bleekje dat aan de oude stadsgracht grensde. Na het dempen daarvan kwam er bestrating en in de vorige eeuw verdwenen de grasveldjes en raakte het gebied in gebruik als parkeerterrein.

Het verbannen van auto's op het Perkswaltje maakte het mogelijk dit opnieuw in te richten. Voor de huizen ligt een stoep met hellingbanen voor bewoners en bezoekers van de Perkflat met mobiliteitsproblemen. De vroegere bleekjes keerden terug in de vorm van perken. Vorm en kleur van de beplanting verwijst naar de gouden oorijzers die negentiende-eeuwse bewoonsters plachten te dragen. Tussen het bestaande tuinhek en het Perkswaltje liggen Friese geeltjes. Hetzelfde materiaal is gebruikt voor de in ere herstelde stegen aan weerszijden van het vroegere weeshuis.

Bij de recente vernieuwing hield het gasthuisterrein een semi-openbaar karakter, maar de beslotenheid ervan is versterkt door het duidelijker markeren van de grens met de stedelijke ruimte. Zowel de Wijde Gasthuissteeg als het Perkswaltje waren eigendom van het Gasthuis geworden. Nieuwe hekken in deze toegangen creëren een duidelijke formele overgang en vergroten, als ze 's nachts gesloten zijn, bovendien de veiligheid van de gasthuisbewoners. De vormgeving van de nieuwe afsluitingen correspondeert met de aangrenzende bestaande hekwerken zoals die van W.C. de Groot aan de Grote Kerkstraat.

Op de hoek van het Schoenmakersperk en het Perkswaltje verrees een fietsenberging waarin ook de verschillende afvalcontainers zijn ondergebracht. Door zijn vormgeving en begroeiing harmonieert dit opvallend onopvallend 'gebouwtje' met de overige inrichtingsstukken van de tuin.

Bouwteamleden tgv de renovatie van de Abbamavleugel

Van links naar rechts: Sjoerdije Veenstra - Siebe van Seijen - Rienk Talsma - Maaïke Bokma - Eri Bothenius Lohman -
Els van Leeuwen - Piet Inia - Albert Adema - Tjeerd Baarda - Nico Sinnema - Ans Willemsen - Herman Smedes

Voogden Sint Anthony Gasthuis

Van links naar rechts: René van de Graaf - Joop Folkers - Hans Bosch - Etta Goeman Borgesius - Kees van der Bos - Eri Bothenius Lohman - Winferd Madlener - Els van Leeuwen - Piet Inia - Ernest de Lange - Renze Broekens

Bibliografie

ARCHIEFINVENTARISSEN

Historisch Centrum Leeuwarden (red.) *Inventaris van het archief van het Sint Anthony Gasthuis [1780]1966-1999[1996]* (Leeuwarden 2012).
Koopstra, M. *Inventaris van het archief van het Sint Anthony Gasthuis [1700]1814-1965[1977]* (Leeuwarden 2005).
Visscher, R. *De archieven van het Sint Anthony Gasthuis 1425-1813* (Leeuwarden 1921; heruitgave Leeuwarden 2005).¹

BRONNENUITGAVEN

Eekhoff, W. *Oorkonden der geschiedenis van het Sint Anthonij Gasthuis te Leeuwarden uit de 15^e en 16^e eeuw, door de voogden dezer stichting naar de oorspronkelijke bescheiden uitgegeven* (2 dln. Leeuwarden 1876).
'Die jaerlijcx incompste vanden landen ende renten prebende in Sinte Anthonijs Gaesthuys daer nu ter tijt bedient wordt bij heer Symon' en 'Die jaerlijcx incompste vanden landen ende renten vanden prebende in Sinte Jacobs Capelle daer nu ter tijt bedient wordt bij heer Nanno'. In: Meer, P.L.G van der en Mol, J.A. (ed), *Beneficialboeken van Friesland, 1543* (Leeuwarden 2013).

MONOGRAFIEËN

Bestuurshuis St. Anthony Gasthuis. Geschiedenis & inventaris (Leeuwarden 2014).
Blomhoff, T., *In en om het Sint Anthonij Gasthuis* (Leeuwarden 1998).
Eekhoff, W., *Geschiedenis van het Sint Anthonij Gasthuis te Leeuwarden* (Leeuwarden 1854).

Gedenkboek van het St. Anthony-gasthuis te Leeuwarden bij zijn 500-jarig bestaan, 1425-1925 (Leeuwarden 1925).

Mensonides, H.M., *Rapport inzake de historische ontwikkeling van de verhouding tussen de gemeente Leeuwarden en het St. Anthony Gasthuis* (Leeuwarden, 1948).

Keikes, W.H., *Sint Anthony Gasthuis 1900-1979. Onder de klokslag van Sint Anthoon* (Leeuwarden 1980).

Oly, H. *Het Carré. Een verhaal dat vijf eeuwen omvat met het Sint Anthony Gasthuis aan het begin en slot* (Leeuwarden 2016).

Peters, W., *Wandeling door het Oud en Nieuw Sint Anthony Gasthuis te Leeuwarden* (Nijmegen 1907).

Sint Anthoon in steno, steen en groen. Aspecten uit de geschiedenis van het Sint Anthony Gasthuis te Leeuwarden (Leeuwarden 1990).
Ten Hoeve, H. et al. (red.), *Het Sint Anthony Gasthuis in Leeuwarden* (Leeuwarden 2006).
<https://historischcentrumleeuwarden.nl/stad/huizen-en-monumenten/62-stad/huizen-en-monumenten/publicaties-open-monumentendagen-1987-2008/1582-omd-boekje-2006>.

LITERATUUR SPECIFIEK OVER HET GASTHUIS

Boeles, P.C.J.A., *Armengoederen en armbesturen in Friesland* (Van de 14e eeuw tot heden). Historisch-juridische schets, *De Vrije Fries* 20;1 (1906), 41-154, i.h.b 55-64.

Dompierre de Chaufepié, H.J. *Sint Anthoon te Leeuwarden, Tijdschrift voor Armenzorg* 1906, p. 117.

Gosses, G., *De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-gasthuis te Leeuwarden I* (Bolsward, 1928).

Heemstra, M.J. van. *Het oude en het nieuwe Sint Anthoon. Leeuwarder Gemeenschap*, mei 1963, p. 19.

Heemstra, M.J. van. Een baby legt een eerste steen. Barbara Jetske Anna Knock legt eerste steen bij verbouwing Sint Anthony Gasthuis (1783), *Leeuwarder Gemeenschap*, apr. 1963, p. 20.

Karstkarel, P., *Oud Sint Anthony Gasthuis; Nieuw Sint Anthony Gasthuis*, in: Karstkarel, P., *Leeuwarden 700 jaar bouwen* (Leeuwarden 1985, 96-97).

Laan, L. van der, *Oud Sint Anthonygasthuis*, in Laan, L. van der, *Verouderd Leeuwarden vernieuwd. Stadsvernieuwing en monumentenzorg*, (Leeuwarden 1994, 53-54).

Plaisier, Leendert. Koninklijke portretten in het Stadhuis. *Leovardia*, nr. 22 (2007), p. 5-9
Pollmann, Tessel. Het Oud Sint Anthony Gasthuis (Grote Kerkstraat) omgebouwd tot een complex wooneenheden, in:

Monumentale gebouwen herbestemd : restauratie, transformatie en hergebruik van grote complexen. (Den Haag 1994 68-73).

Valk, L., *Het Oud Sint Anthony-gasthuis; Het Nieuw Sint Anthony-gasthuis; De poortjes van het NSW en Sint Anthoon*, in: Valk, L., *Voor ziel en zaligheid voor lijf en leden* (Leeuwarden 1993, 83-90).

Visscher, R. *Het St.-Anthony gasthuis*, in: Visscher, R., *Leeuwarden van 1846 tot 1906* (Leeuwarden 1908, ²1974).

Visscher, R., *Een ziekenhuis in Leeuwarden in vroeger eeuwen*, in: Minne, A. van der et al. (red.) *Leeuwarden 1435-1935* (Leeuwarden 1935, 90-105).

Visscher, R. *Het Sint-Anthony-Gasthuis*, in: Visscher, R., *De archieven van het Sint Anthony Gasthuis 1425-1813* (Leeuwarden 2005, 9-37).

Visscher, R. Het St. Jacobs-Gasthuis, in: Visscher, R., *De archieven van het Sint Anthony Gasthuis 1425-1813* (Leeuwarden 2005, 38-43).

Vlas, C., De stichting van het Sint Anthony Gasthuis, in: Vlas, C., *De verering van Sint Anthonius en de stichting van het Sint Anthony Gasthuis in Leeuwarden* (Leeuwarden 2009, 75-78).

Spanninga, H., Hoofdelingen en burgers, armoede en armenzorg. Politieke en sociale verhoudingen in Leeuwarden omstreeks 1500. *Leeuwarder Historische Reeks* I, 11-45, met name 29-32.

WERKEN DIE RUIM AANDACHT AAN HET GASTHUIS SCHENKEN

Eekhoff, W., *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden, de hoofdstad van Friesland; vermeldende den oorsprong, den aanwas en de uitbreiding van deze stad en van hare openbare gebouwen, gestichten, inrichtingen enz., van den vroegsten tijd tot den jare 1846* (2 dln., Leeuwarden 1846).

Kunst, R., G. Jensma, P. Th. Kok, Y. Kuiper, M. Schroor, H. Spanninga en R. v.d. Woude (red.), *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker z.j.).

Schroor, M., 'Instellingen van straf, liefdadigheid en gezondheid' in Schroor, M., *Historische atlas van Leeuwarden* (Nijmegen 2015).

Spaans, J., *Armenzorg in Friesland 1500-1800. Publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en Harlingen* (Hilversum, Leeuwarden, 1997).

ARCHEOLOGISCH EN BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Adema, B. *Voorlopig ontwerp Grote Kerkstraat Leeuwarden, Sint Anthony Gasthuis* (z.p. en j.). Hensel, J., Lem, K. van der, Wolfert, L. en Woude N. van der, *Rapport Grote Kerkstraat 49, Leeuwarden, Onderzoek en documentatie van een herontdekte wandschildering* (UvA 2014).

Oly, H. *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 57-59* (Leeuwarden 2013).

Oly, H. *Huisonderzoek Perkswaltje Pijlsteeg* (Leeuwarden 2017)

Oly, H.P., *Bouw en gebruiksgeschiedenis van Grote Kerkstraat 43*, (Leeuwarden, 2018).

Rooij, J.A.G. van, *Hoek Groeneweg en Schoenmakersperk te Leeuwarden Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van een verkennend en karterend booronderzoek ADC Rapport 3378* (Amersfoort, 2013).

Spitzers, T.A., *500 jaar leerlooierij en bewoning aan het Schoenmakersperk te Leeuwarden, Archeologisch*

proefsleuvenonderzoek en opgraving Archeodienst Rapport 817 (z.p. 2016).

Verslagen Friesch Genootschap 1939, p. 42 Bericht over een muntvondst te Leeuwarden op het terrein van het Nieuw Sint Anthony Gasthuis.

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 41* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 47* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 49* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 51* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 53* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 55* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 47* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische verkenning voormalig ziekenhuis Sint Anthony Gasthuis Pijlsteeg en Perkswaltje Leeuwarden* (z.p. 2017).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 41* (z.p. 2013).

Vries, R. de, *Bouwhistorische verkenning voormalig winkelpand en woningen Perkswaltje 14 (voormalig Pijlsteeg 25 en 27) Leeuwarden* (z.p. 2017).

Vries, R. de, *Bouwhistorische opname Grote Kerkstraat 43 en Wijde gasthuissteeg wz* (z.p. 2018).

Waard, F.J. van der en Wiert, H., *Grote Kerkstraat 39, bouwhistorisch onderzoek* (Groningen 2006)

Waard, F.J. van der, *Nieuw Sint Anthony Gasthuis Leeuwarden, bouwhistorische opname en waardebeoordeling* (Groningen 2013).

DIVERSEN

Engels, M., Naamlijst Voogden Sint Anthony Gasthuis Leeuwarden (onder voorbehoud) <http://www.mpaginae.nl/At/voogdenStAnt.htm>

I Hierin is ook een inventaris van de archieven van het St.-Jacobsgasthuis en het Heilig Sacramentsgilde opgenomen.

Colofon

UITGAVE

Sint Anthony Gasthuis

TEKST, SAMENSTELLING EN REDACTIE

Henk Oly

ONTWERP

BW H ontwerpers

BEELDMATERIAAL

Adema Architecten (p. 63, 71)
Anna de Leeuw / Studio Slow (p. 50r)
Archeodienst (p. 47r, 48)
Archief Sint Anthony Gasthuis (p. 8, 9, 12r, 15m, 18, 29, 30r, 35)
Baarda / Sint Anthony Gasthuis (p. 46, 47l, 56, 57, 60)
De Waard (p. 31, 32, 38l, 45l)
Egbert de Boer / Adema Architecten (p. 62, 64r, 64m, 65r, 73)
Gemeente Leeuwarden (p. 44)
Historisch Centrum Leeuwarden (p. 10, 11, 12l, 13, 15l, 15r, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 30l, 34, 39)
Inbo (p. 38r, 41)
Jeannette de Groot (p. 54, 72, 74)
J.O.N.G. architecten (p. 33l, 40, 42, 43, 45r, 51.)
Kadastrale Atlas Fryslân (p. 14r)
Leeuwarder Courant (p. 14l, 25)
Linus Harms (p. 33r)
Makelaardij Popma (65l)
Marleen Annema (achterplat, p. 6, 49, 52, 61, 66, 70)
Metafoor Media (voorplat, p. 4)
Nico Kloppenborg (68l, 69)
Sint Anthony Gasthuis (p. 64l, 67)
Thijs Wolzak (p. 53, 55, 58, 59, 68, 75)

BEWERKING KAARTMATERIAAL

Nelleke Soejoko, BW H ontwerpers (p. 14, 21r, 44)

DRUK

Rekladruk

Copyright © 2019 Sint Anthony Gasthuis

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

**BETROKKEN PARTIJEN BIJ DE NIEUW- EN
VERBOUW AAN HET SCHOENMAKERSPERK
EN HET PERKSWALTJE**

Ontwikkeling toekomstvisie www.inbo.com (www.beyondnow.nl)
Architecten www.adema-architecten.nl en www.jongarchitecten.nl
Advies Constructies www.econstruct.nl en www.projectengineering.nl
Advies Installaties www.l232.nl
Aannemers www.bgdd.nl en www.devriesleeuwarden.nl
E-Installateur www.ewald.nl
W-Installateur www.pdevries.nl
Schilderwerk www.klugkistdevries.nl en www.nutma.nl
Tuin en terrein www.nicokloppenborg.nl, www.snoekpuurgroen.nl en www.wmr.nl

OPDRACHTGEVER

Bestuur Sint Anthony Gasthuis
ing. B.P.S. de Boer
dhr. K. van der Bos
mr. J.D.S.L. Bosch
dhr. R.G. Broekens
mevr. B.J.L. Bothenius Lohman (bouwcommissie)
mr. G.C.P. van Driel
drs. J.F.A.M. Folkers
mevr. Drs. K.B.J. Gerssen-Schoorl †
mevr. H.L. Goeman Borgesius - Flugt van Aspermont
dhr. R.M. van de Graaf
dr. P. Inia (bouwcommissie)
mr. E.M.W. de Lange
mevr. E.C. van Leeuwen-Wijker (bouwcommissie)
dhr. W.A.J.P. Madlener

Bestuursadviseur T. Baarda
Bouwkundig adviseur N. Sinnema

Bestuurshuis
Grote Kerkstraat 39
8911 EA Leeuwarden
www.sintanthonygasthuis.nl

